

ТВОРИ
МИКОЛИ КОСТОМАРОВА.

Микола Костомаров.

МИКОЛА КОСТОМАРОВ.

Микола Іванович Костомаров уродився 4. (16.) мая 1817. р. в селі Юрасівці вороніжської губернії. Отця його, заможного діда, 1828. року мали убити крепаки, з котрими зле обходився, а хлопець зів'язався на вихованню матері, доброї і щирої людини, котра все говорила по українськи. Скінчивши гімназію в Воронежі, вступив на університет в Харків, там мешкав якийсь час у Артемовського-Гулака, де зійшовся з Метлинським. Відтак після короткої служби військової слухав ще викладів на університеті в Москві, а потім вернувся до Харкова, збирав народні пісні, вчився української мови і історії та народописи України. Сі студії доповнив опісля ще науковими вандрівками по Кримі і Волині. Кілька літ був гімназіальним учителем на Волині і в Києві, а в р. 1846. став професором в київському університеті. Познакомившись з Шевченком, Кулішем і іншими українськими патріотами, основав товариство съв. Кирила і Методія, котрого цілю було старати ся о духовне і політичне сполучення Славян, причім кожде племя повинно мати свою самостійність, свою управу. За се арештовано його (і десять членів товариства) в день перед весіллям, перевезено в Петербург і засуджено на один рік в Петро-павловську кріпость а потім заслано в Саратов над Волгою. Там займався далі наукою. Амністія при вступленню на трон Александра II. дала і йому волю; він виїхав за границю і звидів більшу часть Європи. Вернувшись з подорожі, проживав і далі в Саратові з матерію. В маю 1859. р. покликав його петербургський університет на профе-

сора гісторії; тут він вславився дуже своїми викладами. В 1861. р. заснував з Білозерським і Кулішем український літературно-науковий місячник »Основа«, де поміщував багато розвідок гісторичних і порушив гадку видавання українських книжок для просвіти народу. Але небаком університет за студентські демонстрації замкнено, і він уступив з професури, лишивши ся тільки членом археографічної комісії (з задержанем професорської платні 3000 рублів); видаване книжок для народу міністерство заборонило, і Костомаров передав решту зібраних ним на се гроший (4000 рб.) петербурській академії наук на премію за зложене українського словаря.

Дальші літа проживав в Петербурзі, займаючи ся неустанно науковими працями. В р. 1875. оженив ся з давною своєю судженою, котра після его арештованя вийшла була за муж але повдовіла. В осені 1881. р. переїхав его віз і він вже все слабував; вправді подужав трохи пробуваючи літом на Україні в селі своєї жінки, але в Петербурзі 1884. р. знов его переїхала фіра, і він після довшої слабости умер 7. (19.) цвітня 1885. р.

Костомаров мав дуже добре серце, оказував все найбільшу любов своїй матері і щирю прихильність приятелям. Горячо любив Україну. При слабовитім тілі постарів ся завчасу, але спосібности духові а особливо надзвичайну пам'ять задержав майже до смерти.

По українськи писав в молодших літах, підписуючи ся Єремія Галка; наукові ж твори (також гісторичні повісті і одну драму) писав по російськи, їх вийшло більше як 20 томів. Ті твори придбали ему найбільшу славу; они відносять ся переважно до гісторії України.

I.

САВА ЧАЛИЙ,

ДРАМАТИЧНІ СЦЕНИ.

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Петро Чалий
Павло Булюк
Андрій Гордій
Степан Гудай
Антін Гайдаревиц
Ничипір Обізняк
Онисифор Чурневич
Карпо Немирович
Грицько Лисий
Микита Завалченко
Мосій Дзига
Сава Чалий, син Петра.
Гнат Голий.

старшина
козацька.

Коронний гетьман Конець-
польський.
Лисецький, польський офіцер.
Параска Вапулиха, вдова
в Терехтемирові.
Катерина, її дочка.
Настя, дівчина з Терехте-
мирова.
Хомка, Савин джура.
Мотря, Савина наймичка.
Козаки.
Обивателі з Терехтемирова.

Дієть-ся в 1639. році в Малій а потім в Червоній Русі.

ДІЯ ПЕРША.

СЦЕНА I.

Частина поля між чагарником. Далі гори, ще далі синіє Дніпро, а за Дніпром пісчаний степ.

Петро Чалий, Павло, Антін, Карпо, Грицько, Микита, Андрій, Сава Чалий, Ничипір, Онисифор, Мосій, Максим і багато других козаків сидять на траві: спереду Петро Чалий. Челядники викочують бочілки з горілкою, пивом і медом. Козаки пють кухлями, що перед кожним з них поставлені. Сьміхи, гомін, гульня козацька. Десь певно, що Чалий могоричить їх.

ТВОРИ А. МЕТЛИНСЬКОГО і М. КОСТОМАРОВА.

Антін. А що-ж, братці, усе у нас не весело. І гульня не гульня... мов чиї поминки справляємо!

Петро Чалий. Алé... їж паляниці, та зубів нема! Яка тепер веселість, панове братці, коли того й гляди, що проклятий католик за гирю зачепить. Або ся жилова. Кат її наніс! Мов комашня розплодила ся. Ох, братці! Не те бувало у старину: і на сьвітї жили, і хліб сьвятий їли. А тепер... були, кажуть, на масниці вареники, та у піст на вербу повтікали! Була своя воля, та вороги одняли!

Гнат. Е, стариганю ти! Чого квилить? Ще божя воля! Хибя у нас козаків нестало?...

Карпо. Та їх то, як кажуть, що не байрак, то козак, що не ярок, то гайдамачок... та шкода! Запевне незабаром усі на Ляхів попереводять ся.

Павло. А хто Ляшка рубати, той буде і козацьку клюгу знати! Забув стару помовку?

Андрій. Та нікому бо.

Грицько. Як нікому?

Андрій. Та так... бач... Тепер який моторнійший та ще не жонатий та ще не забув старого козацького звичая, так зараз поплівсь у Січ тай лицарює собі там із Татарвою. А які пожонились, так тим і байдуже! Діти та жінка миліше від України: за їх — хоча й у католики, що робити-меш? Така пора прийшла, що ще мабуть і з почину віку не було такої; зовсім оттак... скрутились... ні на-що! Трясця його матері!...

Степан. Воно ж усе то по божому дієть-ся. Отсе вже, бачите, хоч у якій справі не возьми: як Біг дасть, мов своєю мочю поведить, так усе й гаразд буде; а другеє ще, бачить ся, й те, як

то до того візьмуть ся; а вже як Біг не зволить, то хоч як ні бий ся, а все марно піде.

Грицько. Бачу вже й я, що прийшла до нас лиха година!

Онисифор. Тут, біс його батькові, так хотіло ся побити ся б, а тут і виступу нема!

Ничипір. Алé... от і ніякої поживи!

Максим. Яка там у дівола пожива! Скоро з голоду пропадеш... не те що!

Дехто з козаків. Погана пора! погана!

Петро Чалий. Ех, братища, не те колись у давні роки було, за батька нашого Конашевича; як ні пер ся проклятий Лях, та ні. Не те щоб як небудь так... бувало духу козацького лякають ся! А доставало ся й Татарві, і Туркові і всім. А щó здобиченьки! і Боже милостивий! не перелічиш бувало. А все то через тее завзяття! Тепер уже таких і молодців нема. А тогді... як то ми їздили під Синопу, і чого ми там не одбули! І холоду і голоду, і бурі і сльоти. Море так горою й дметь-ся, а ми... дармо... крутим ся собі на чайках, а до бережжя мов до зірки. Тогді, нічого дуже хвастать, котрі були такі, щó й уха попущали! А наш пан Петро Конашевич як крикне: гей, братища, Біг допоможе, супостат не здоле; не на нас fuga — на ворогів Христових: не бійтесь, мої голінні! Сказав, мов кухву горілки викотив: на усіх така веселость напала, що куди! Грім грюкотить, дощ шумить, філі — разом як заревуть, та в глиб, а там упять на верх, та так нас і накриють; а блискавка... і Боже милостивий! тільки спомянеш, так страшно: як разом лискне, так так від усхода до захода усе небо мов огнем що палють, аж очима після дивить ся трудно... така страхота, що й... А ми!

от на вспряжки сказано, що не боїть ся козак ні тучі ні грому, ні хмари ні чвари!... аж кишки рвуть, пісні деруть: здаєть-ся грім притих. Біг дав, усі переплинули. Та вже-ж як і переплинули! Ой задали ж ми перцю музувірові! Усе попалили, порізали, постріляли, напились удовіль кровавого пива! Повірите — ні чоловіка не зостало ся, так хиба що молоді хлопці дівчат позоставляли, тай то... пограли ся та і к злидню! Які були християне у їх у полоні, повипущали, ще й грішми наділили, хто схотів в свою землю йти. А здобичи набрали стількі, що як повалили на чайки, так деякі не здержали, пурнули. І до дому зо славою вернулись. Тогді-то, як кажуть, тая слава по всьому сьвіту мов гомоном віддала ся. Як побачить Татар або Турок нашого брата, так так і обомліє: чубатий, каже, йде, лихо з собою несе. Тогді-то славна була та війскова справа, що ні своїм ні чужим себе в обиду не давала. Ей, горілки, хлопці! І Ляшки були як маслом примазані. (*Сьмість - ся.*) Коли то вже добре мабуть підогріли ми того турецького шалтана, що він те й твердить, що листи до короля посила: та щоб не було, каже, сього Сагайдашного! та щоб угомонили козаків! А щó-ж з того? Напише було король до гетьмана: на-що так робить? Тай тільки! А коли дошкуляли їх бесурмени, так вони й нас благати. Він так умів себе показати, що й Ляхи його шанували. Тогді і унія чорта зробила. Там таки вибирають своїх онцихристів архиреїв, щоб, бачите, ми їм голдували, а наш батько Сагайдашний призвав грецького патріярха, тай посвятили собі митрополита. Тогді Ляхи казали: Отсе бісів козак! ти йому те, а він усе своє; із Турком воювати не велять, а він те й зна, що землі

їх плюндрує та руйнує; унію хочуть увести, а він усе її викидає та православну віру боронить! От, панове, була година! і божя ласка нас не покидала: кому лихо, козакові усе добро. От коли, так пожили ми на світі! Як умер наш батько, мов на нас сарана налетіла, нема добра тай нема, усі терпимо.

Павло. І хіба таки меж нами не буде другого Сагайдачного?

Гнат. Ні вже, поминайте його. Не такі козаки стали! Тепер уже таких послухачей нема, щоб доброго слухали. Аже-ж скільки у нас уже гетьманів було: пропали через війскові чвари!

Павло. Які через чвари, які через худий розум, а які через кривду свою. Що-ж як ізрадник — не терпіти-меш!

Гнат. Та були ізрадники; вони були, а найбільш таких, що пропали через козацьке завзяття, мовляв, ні за віщо.

Андрій. Ні, се вже як хочеш, пане Гнате: медведя не налигаєш, так і козака шкода нездати. Свій розум май, і доброго собі дбай, а козацьку волю не руш! Так, панове братці!

Богато з козаків. Так, так.

Андрій. От, бачите, і всі за мною.

Петро. Гей, пива! Аже-ж і пан Гнат що хіба каже? Були зрадники, і покарав їх Господь; були й добрі люде, та загинули а ні за віщо! усякого бувало! От хоч і Трясило Тарас, яківський друзяка, аже-ж пропав! Усе то не гарно, що слухати не хочуть. І Павлюк би не закончив свого похода такечки, коли-б його слухали пани козаки.

Степан. Воно то й се правда. І чого воно й так, що от кому так усе удасть-ся, чи він до

великого дуже ума дійде, чи вже так Господь то дає. От бач, ти-ж сам кажеш, що за Сагайдашного нам життя було, і Сагайдашного усі наші любили і вороги бояли ся. Чом же воно не кожному так? От хоч і наш покійний, дай Господи йому царство небесне за його мученицьку смерть! я кажу, Острияниця... чим не козак? Що-ж! Іспершу йому усе трапило ся, а навпісля — Божоньку мій! аж згадувати страшно.

Антін. Ох Острияниця, Острияниця, Степане наш добрий, милий! царство йому небесне!

Павло. А як під ним вільно було!

Андрій. А який був голінний!

Онисифор. А який був на війні хоробрий! сам бувало уперед іде!

Ничипір. А який був щедрий! Ніколи так не пройдеть-ся, щоб він не обдарував нас.

Максим. А як його шанували!

Грицько. А який був до своєї справи дотепний!

Петро. Та ще й справедливий! Загинув сердяга через свою щирю правду!

Богато з козаків. Ох, Степане, Степане наш, наш батько рідний!

Петро. От і заплакали! Та я й сам лиха спиню ся... самі сльози котють ся. *(Утирає сльози.)* Плачте, панове, плачте: воно хоч і кажуть, що то баба, не козак, хто рюма, та ні. За такі сльози оттой, що на небі живе, ласкав буде.

Павло. Ех, братці, вішна йому память! Хоча покійників і гріх турбувати, а ще грішніш такого, що за віру головою наложив, та що-ж: нічого казати! Оплошав і він перед кінцем, і себе і братів своїх у напасть завів.

Петро. Бодай тебе, Павле! Чи тобі не гріх

тикечки казати? Ти знаєш, що доброму усі здають ся добрі. Він вчинив своє: піднявсь, побив Ляхів, у другий раз нагнав та задав їм зради; тут пан просить, обіцяє, перед хрестом та св'ятим евангелієм присягнувсь, що не буде унії. А наш пан гетьман то й дума, гада, що вони, мовляв Ляхи, хоча й католики а все-ж таки у Бога Христа вірують; коли заприсягнулись, так посоромлють ся... розпустив своє козацтво, тай поїхав. Поїхав же він не пити та гуляти, поїхав він Богові помолити ся, Спасительові поклонити ся та Божої Матері молебень відправити. А тут... о Господи! Татари бесурмени того не зроблять. Ні, треба його пам'ять чтити та шанувати та Бога за його душу молити, а казати так, брате, не по-доба, великий гріх за се буде.

Де-хто з козаків. Правда твоя, пане Петре, правда!

Степан. Дай Боже йому царство небесне!

Микита. Спаси його душу Господи!

Гнат. А ми випемо за його душу! (*Викочують бочілку і поть.*)

Степан. Царство йому небесне!

Грицько. Нехай се буде перед його душею!

Мосій. Та щоб він за нас грішних Бога молив!

Гнат. Він нехай у царстві за нас за всіх Бога молити, а ми його тут добром поминати-мемо. Попи у церкві панахидою, а ми, козаки, у таборі піснею. (*Бере бандуру.*) Ану лишень, пани братці, ту пісню, щб на смерть його скомпонували.

Козаки. Ану, ну!

Гурт (*співає пісню, Гнат грає на бандурі*).

Ой забили Ляхи нашого гетьмана,
Нашого гетьмана, пана Стефана.
Орлику, сизий орлику, молодий Стефане,
Україна плаче по тобі, гетьмане!
Орлику, сизий орлику, орлів братів маєш,
Що старії й молодії, сам їх добре знаєш;
Що старії й молодії, всі в тебе вдали ся,
Відомстити та за тебе усі покляли ся.
Та всі ж вони завзятії та всі голіннії,
А в їх коні веронії, швидкії й пирськії;
А в їх коні воронії, громкі самопали, —
Та їх здавна супостати католики знали.
Та в їх списи булатнії з довгими клюгами,
Всі гострії як голочки з довгими кінцями;
А в їх шаблі булатнії на обидва боки,
Католикам зраду сиплють по всі вішні роки.
Набігають на городи як чорная хмара,
Увірилась католикам козацькая слава!

Петро. От пів року тому частіш співали сю пісню, чим тепер.

Павло. Е, панове, ще не загинула козацька мати! Заспівають її колись і шаблюки наші.

Петро. Тоді усі присягали ся відомстити за його.

Павло. Ану, ну! горілки, меду, ну! Щоб я луснув, коли отся шабля не напеть-ся ляцької крови! (*Бере кухоль.*) Царство небесне, вішний покой нашому доброму, милому панові гетьманові Остряниці, та тут-же й тестю його Левку Гуні, — що-ж, і він добра душа був... так!

Козаки. Так, так.

Павло. Ну і усім тим, що за віру Христову нападуть і муку одбули, тож царство небесне й вішний покой, а на ворогів наших зрада і шімета.

Де-хто з козаків. Щоб їм добра не було!

Щоб на їх чума напала! }
Щоб вони подошли усі! } Разом.

Петро. Ну, панове громада, пили ми за мертвих, випемо лишень іще за здоровя живих, тих що родину свою кохають і на глум лихим ворогам не дають. *(Викочують ще бочілку і пють.)* Іще ж тепер меду, панове! *(Пють.)*

Павло. Ну, пане брате, стій! Ми з тобою як два апостоли: ти, бач, Петро, а я Павло; Петро хоч старійший, а усе їх малюють умісті. Давай руку! Спаси-бі і прости-бі тобі за твоє щире серце, та за твою ласку, та за твоє частування. Поділимось лишень чарочкою та випемо за твоє здоровя. *(Всі пють і гукають.)* Дай тобі Боже, чого забажаєш: сина оженити, щоб було кому старости твоєї глядіти...

Петро. Мені нічого так не хотілось би, тільки щоб своїй неньці рідній Україні послужити.

Степан. Так, так! от добра душа пан Петро Чалий. Та який ласкавий: от скільки разів уже він нас частує!

Петро. Щоб Віг послав, презволяйте ся, панове. Медку ще! *(Пє, а за ним всі.)*

Павло. А що твій син такий оспалий сьогодні? За цілу беседу рота не роззівляв. Ей, Савко! Хиба ти такий був, коли Ляхів мов зайців по чистому полю цькував та слави собі залучав?

Сава. Був мед, та гості попили. На страшній неділі весілля не справляють! Ви кажете: чого я такий оспалий? А хто не буде оспалий у сюю злющу годину, коли проклятий недовірок мучить та катує православний люд без ласки? Ви кажете: чого я такий смутний та сумний? А хто не сумовати-ме за своєю волею, щоб самі у себе віднімаємо? Хто веселити меть-ся, дивлючи ся на

те, що там послідню худобу у людей забирають, дітей від матерей однімають, у православні церкви не пускають, сповідати ся та причащати ся не велять... скоро із християн перевернуть ся на нехристей, — а тут думки й гадки об тім нема! Мов не одної матери діти! Панове братці! Гуляли й діди наші, тай вороги від їх трусили ся. А у нас — де кричать а де співають, де кров ільють а де горілку пють. Аби мені гаразд, а об других нема заходу! Не таке вам пиво пити подобає, коли наша Україна пропадає!

Петро. Синку, кажеш ти правду, тай щирю правду! Дали-бі правду. Ми хоч старіші від тебе, та молодих слухати мусимо.

Андрій. На славу собі і нам вигодовав ти сина, пане Чалий! Голінний молодець! Ще й тридцяти літ нема йому, а вже дві пісні співають про його. Ану лишень, хлопці, про Сава пісню!

Пісн я.

Ой тож наш Сава в поход виступає,
На конику вороному жахом виграє;
Було Ляхів дві тисячі, зостало ся двісті,
Ще й багацько та за ними візьметь-ся користі.
Як подивить ся пан Сава на правую руку:
Ей вискочи, коню, коню, із ляцького труну.
Як подивить ся пан Сава через праве плече,
Позад його, поперед його кровавая річка тече.

Сава. Колись і справди се було під Немировим, тому вже два роки: се тогді, як вибрали Острияницю. Тай тепер би може зложили пісню, коли-б було з ким іти на ворогів! О, дайте мені лишень тільки поміч та волю! Я б показав себе недовіркам, почоломкались би вони зо мною, із колишнім друзякою! Береженого, кажуть, Бог

береже, а козака шабля стереже. Поки отся (*показує на шаблю*) не зацербила ся, Сава знати-ме, що робити-ме! Бачив мене Конецьпольский, приглядиться він до мене ще й ближче.

Козаки. Молодець, молодець пан Сава!

Павло. А біс їх батькові, Ляхи добре взнали нашого Саву під Немировим, та ще двічі!

Степан. Не менш того і під Случю.

Антін. А як він, із Остриницею тогді він був, та пробивсь скрізь Ляхів, та із заду їх дошмигав!

Мосій. Усім молодець! не гарний тим тільки, що горілки не пє.

Грицько. А, мовчи вже ти.

Гнат. Та що й казати. Як-би усі такі, не така б тогді й наша Україна була.

Сава. Спаси-бі за тєє, що ви мене не забуваєте. Але мені б миліше було слухати, як-би ваші шаблі забрязчали або самопали заревли, ніж оттаку честь для мене одного. Ех, братці, братці, пора б нам унять на войну: от скоро рік сплине, як Ляхи нас позабули.

Павло. Сто чортів їх батькові, щоб вони нас і на два дні не позабували! Братці! пан Сава хоч і попірка нас, так за діло. Як таки ми позабули свою рідну матір боронити! А, чи таки не гріх нам? Дали-бі, ми обабили ся, братці!

Де-хто з козаків. Що? хиба в нас козацька кров застигла? За шаблі, братці! (*Виймають шаблі.*) Го, го! на ворогів! на ворогів! ходім!

Петро Чалий. Посідаємо лишень унять, братці! Ляхів тут чорт-ма, так і бить ся ні з ким. Наколихається з їми тогді, як Ляхів спіткаєте. А тепер поховайте їх. Та посідайте та мене послушайте. Я, бачите, вже і старий; хоч трошки пня-

ненький, а все ще розума не пропив. От бачить ся, з такими голінними молодцями чого журить ся? Та бач: нічого не зробіте! А від чого се? Від того, що без Бога сьвіт не стоїть, без царя земля не править ся. Бачить ся, що у колоді багато бджіл, та усі слухають одної матери. Оттак і се! Через щó наша Україна у такій славі була за Сагайдашного? через щó нас добрі зважали а злі лякали ся? Через те, що тогді усі одно думали, одно й гадали, одного й послухали, а той слухав одного Бога, царя небесного! Оттогді то у нас і справа була, і божя ласка нас потїшала. Тепер, як сучі Ляхи убили нашого гетьмана Остряницю, щó ми? Які позабігали кат зна й куди, які пішли у Сїч, а які поперевертались на Ляхів... от тобі на! Нагибала коса каменюку! Гарцювала воля, тай перестала; гуляла воля, на-лигала й неволя! А як-би у нас тепер гетьман був та справа, давно б ми католикам баньки по-вибивали.

Гнат. От що праведно каже пан Петро, так праведно; як череді без личмана, так Україні без гетьмана!

Андрій. А щó, виберемо собі гетьмана, та тогді й гайда! знати-мемо, щó починати.

Грицько. Та воно так, та де тих у діавола й козаків набрати! Вся козачина запустіла, мов перед кінцем сьвіту.

Петро. А хйба забули, як Остряницю ви-брали? Зійшли ся панове енеральні, тай вибрали; тогді до усіх козаків на раду. От і усе! Не бійте ся; аби вибрали гетьмана, а то де вони й набе-руть ся! От тепер хоч і ми тутечки, усе люде шляхетні, виберемо собі. Чого барить ся?

Павло. А щó-ж, панове, хіба ми не старші у війську?

Багато голосів. Щó се за питанье? отсе ще?

Павло. Коли так, помолимо ся Богові та виберемо собі гетьмана!

Багато голосів. О?

Павло. Дали-бі. Чи таки нам тут і заснітить ся без діла? А ми без гетьмана нічого не зробимо! Хіба ми не козаки? Щó 'тсе? Гетьмана, панове, гетьмана!

Андрій. Кого-ж?

Павло. Як ви скажете?

Андрій. А ти?

Павло. Пана Петра Чалого?

Кілька голосів. Гарно, гарно!

Грицько. Мов шаблею усік! пана Петра!
пана Петра!

Степан. Луччого у нас немає!...

Всі. Немає, немає...

Петро. О ні, панове, ні! Я вже старий, немощний, ослобоніте; у вас є й молодші і достойніші.

Павло. Ні, ні, нам старого треба, та щоб розумний був та управляти над нами умів.

Багато голосів. Пана Петра Чалого!

Петро. Ослобоніть, будьте ласкаві!

Багато голосів. Ні, ні, гетьман наш! У Терехтемирів козаків скликати! Гетьман у нас є! Пана Чалого! пана Чалого!

Гнат. Ні, панове, тут є дотепніший від його.

Багато голосів. Хто? хто? Нікого нема!

Гнат. Ні, є. От хто *(показує на Саву)*! Хто Ляхів як снопи валяв? від кого пан Конецьпольський трусив ся? хто під Немировим кровавую річку переплинув? про кого наші дівчата спі-

вають? чия слава по всій Україні як грім грімотить? От хто: пан Сава Чалий, голінний, хоробрий, славний наш пан Сава!

Павло. Молодий ще, нехай послужить!

Микита. Він гаразд войовать, а не вправлять: дуже сердитий!

Степан. Таже-ж ми вибрали батька! Як же можно синові над батьком старшинувати?

Чалий. Ні вже, у сім я вас не поражу. Він хоч і хоробрий, та ні, не можно, норов у його не такий. Ні, ні! А коли порадить, то от... пана Павла, а мене, буде ваша ласка, ослобоніть!

(Сава скоро пішов, за ним Гнат.)

Павло. Дякую. Пана Чалого, панове! Так?

Всі. Так, так!

Павло. Ну, тепер поїдемо у Терехтемирів.

Всі. Поїдемо! поїдемо!

Петро. Ну, панове, коли вже вам так дуже забажало ся, щоб я був у вас гетьманом, так тепер і я не прічки.

Всі. Гетьмане наш! *(Виходять з шумом.)*
гетьмане наш!

СЦЕНА II.

На дорозі. З одного боку ліс, з другого Дніпро. Гнат і Сава.

Гнат. Що тепер казати-меш, пане Саво?

Сава. Нічого. На Вкраїні є гетьман, ми ще не пропали.

Гнат. Порвали ся мов з мотикою на сонце, бісові!

Сава. Вони про тее знали, що починали. Гнате, кажуть люде, що хто дбає, той у себе має. Брехня, не вір!

Гнат. Ти бачив, як я бивсь за тебе.

Сава. Багацько дякую. Піди, товаришу, до мого батька, шановного та вельможного пана

українського гетьмана, та кажи йому чолом од мене і вішне опрощання!

Гнат. Ні, друже, перш хміль потоне на воді, ніж я тебе покину.

Сава. Прив'язать до його залізяку, так і потоне! Мені казали козаки, після того як я їх із полону аж сто та одинадцять вислобонив, знаеш, що вони мені казали? Тоді із отсеї правої руки текла кров, я лежав обомлілий, хворий, як навіжений пливав з ліжка, не знав куди сховатись від хвороби, а біля мене стояли козаки і говорили мені — схоже на тебе, що ти зараз мені промовив: дознали ся, ка, ми було лиха, прийшлося було б і нам покуштувати від того бенкета, що Ляхи Острияницю частували, коли-б не пан Сава. Камінь попливе по воді, тоді хіба ми тебе забудемо. І от, мабуть, бісові, умудрували ся, здоровий байдак добули тай узвалили. А тож! Дурний же і я був, що повірив!

Гнат. Що ти тепер замишляєш?

Сава. А от що: відправлю собі молебень, заберу свою худобу, що колись отсею (*показує на шаблю*) собі залучив, поклоню ся своєму батькові і усім добрим людям, та ще по поклону на всі чотири сторони та ще один на схід сонця, поцілую рідну землю, заплачу трошки, тай... поминайте як звали! Піду, куди очі дивлять ся. Коли я їм не до мислі, так і вони мені байдуже. Виженуть горобця із-під оселі, так він і до другої полетить. У Ляхів землі багато: може вони, як спомянуть про тебе, як колись їм лихо я завдавав, та визнають, яка мені за се заплата була, приймуть мене до себе та ще більш зважати-муть чим ті, за кого я оттут (*показує на груди*) аж шість ран залучив. Поблукаю по білому світу, а там

може... та вже мені шаблею не маяти! Проїшли мої літа із сьвіта, як лист із дерева!

Гнат. Як? Так і закончиш? Такий молодий та голінний! Ні. Не длятого сіють пшеницю, щоб сарана поїла. Не длятого тебе Бог такою силою та завзяттям наділив, щоб ти себе марно занастив. Бути тобі гетьманом! Коли не сокіл, так рябець; коли не козак, так Поляк, — а Конецьпольський тебе добре знає! Заходила і в ляцьку землю твоя слава! Знають тебе старії й молодії, чули про тебе й дівичі і молодичі! Йти до Ляхів — не їсти пирогів! Тільки Конецьпольському сказати, зараз дасть війська і будеш гетьманом!..

Сава. Ні, друже, страшно! Хай мене зневіряють, аби честь моя не була зуривозна!

Гнат. Так що-ж! Ти думаєш, що як підеш до Ляхів, так вони тебе так і приймуть? на тобі, скажуть, пане Саво, життя-биття, живи у нас та їж хліб, що ми для тебе зготували, за те, що ти колись нам так у печінки вівсь? Ні, вони з тобою ще умовляють ся, щоб ти їм служив, а вони й тобі тут-же помагати-муть. Коли змовиш ся, так тогді й гетьманом будеш. А то сподівать ся на Ляхів, та ще й чогось лякать ся! Вони не такі, сам здоров знаєш. І к нечистій матері шлях показуть!

Сава. А коли так, я зостанусь тут!

Гнат. Що-ж, волю маєш! Зоставай ся при батькові, служи, хай тобою помикають, та отті, що горілку пють та тільки багато кажуть а нічого не роблять, хай вони гордують тобою! Га, нашим Савою! тим, що колись Остряниця казав: отсе буде парень! голову мені одріжете, коли він нас та не визволить колись з-під Ляхів, бо я ще такого молодця та розумника не бачив. Оттак казав

Остряниця, так говорило ціле військо наше, так об тобі судив весь люд православний; та ще й Ляхи католики і Татари бесурмени, і усі так говорили про нашого Саву. Тепер Сава підніжок якого Гордія або Завалченка! Гаразд! гаразд! У очах темніє, як подумаєш, чим би той Сава бути мусив і чим він тепер зоставсь! От як оддякують люде!

Сава (з палом хватає його за руку). Слухай. Чи винен я? Коли у нас живий був Остряниця, тогді от-що таке було (як оттепер і бачу і чую): Діяло ся то навпісля Стариці; старшини тільки поховали Левона і сиділи собі на відпочиваньні край намету, а мене тогді меж їми не було, я ще з Ляхами бив ся. Прийшов і я; вони почали мене розпитувати; я їм усе, як треба, повідав, про усе їм розказав, а вони тее як зачували, та лясь-лясь у долоні: ай, кажуть, Саво, ай Саво!... Після того вони меж собою рахували тай не знали, щό починати. Гетьман казав: як пани рішать; а пани старшини то тее то сее, нема пуття! Тогді я підійшов до їх тай кажу: от ви не знаєте, щό робити? А щό? кажуть вони. Нехай, кажу, які зостануть ся тутечки задній шлях стерегти, а пан гетьман хай незабаром поспіша Конецьпольского доганяти. Усі згодились. От, кажуть, молодий та розумний: порадив нас! Пішли ж вони зброї зготовляти та коні сідлати, а пан Остряниця призвав мене до себе тай каже мені: Я тебе бою ся, Саво! А від чого ти мене боїш ся, пане гетьмане? А від того, каже, що бач який ти голінний та моторний та розумний, та як тебе усі люблять та поважають. Як ти схочеш, то й мене колись із гетьманства зженеш. Ні, кажу, при такому гетьманові я хоч посліднім козаком радніш

служити. Тогді ми обняли ся тай поцілували ся. (*Оттирає сльози.*) Добрий Острияниця! Я присягавсь відомстити за його, і дознались лиха Ляхи! Тепер у мене зоставала ся одна думка: щоб мене вибрали гетьманом. Бо як сижу собі коли один, то все й думаю: Що із сього буде, коли ми по куткам ховати-мемо ся! Треба гетьмана, та треба такого, щоб усіх повернув на добрий лад та зовладіти з усіма умів. От, кажу, як-би мене вибрали: я б і те зробив і те змінив і те врядив, начав із батьком рахувати, а батько і обіщавсь мені. Скликав собі панів старшин на бенкет, і — вибрали вони батька! Спаси-бі й прости-бі йому! На-що його? він молодий, та у його норів не хороший! Лучче кого небудь, аби не мого сина! Оттак роблять на сьвітї! Що-ж я робити-му?

Гнат. Що робити-меш? Не гнівайсь, будь ласкав; на́, читай лишень отсе! (*Дає йому лист паперу.*)

Сава. Що се? від пана Конецьпольского?

Гнат. Еге!

(*Сава читає й дивується, далі сїдає на землю й задумується.*)

Гнат. А що? Бачиш, вони ще не задумували, а вже Поляки уперед нарікають, кому гетьманувати.

Сава (*встає прожогом*). Нікуди дівати ся! Коли Сава не гетьман, то хай він не буде і той, про кого пісні співають! Хоч і напротив батька піду, та за діло! Нехай так не робить! Хоч і Поляки нарікуть, та зрадником не буду, упять достанеться послужити рідній Україні. А вже-ж, який помай Біг, такий і бувай здоров! Пан Конецьпольский уже мене бачив на полі, нехай подивить ся на мене у сьвітлиці. (*Виходять.*)

СЦЕНА III.

В Терехтемирові. — На площаді багато козаків і народу. Біля церкви старшини. Дзвонять.

Андрій (*виходить на цвинтар*). Братці, панове козаки! Отсе ми созвали вас усіх раду порадити та діло поладити. Вже два роки ушло з тої пори, як Ляхи нашого шановного пана Степана Остряницю загубили, хоробрих старшин та енералів наших у себе в Варшаві закатували, лихом та напасттю бідну нашу Україну посипали. Два роки! за два роки багацько води утекло. Тимчасом католики нашу віру женуть, церкви плюндрують, єввяте наше жидові на поругу віддають, над людьми православними знущають ся, жінок та дівок наших поганють, худобою нашою отцевською та дідівською поживляють ся. Жалкуєть-ся Україна, як бідна вдовиця! Молить Бога, й не вмолить; блага діти свої, і не вблагає. Настигли нас злії невзгоди, вороги нас безталанних подоліли. Розбігли ся козаки, забули матір свою боронити. Отсе так ми помеж собою, зібравши ся, рахували, тай замишляли, як би нам усім на ворогів своїх одностайно стати, рідну землю свою до себе єднати, а недовірків із її повишихати. Та навкінець утямили, що так як череді без личмана, так козакам без гетьмана. Тай думали ми собі й гадали, кого б нам то щоб такого хороброго та дотепного чоловіка узяти. Думали ж ми тай думали, тай гетьмана собі вибрали. А вибрали ми собі пана Петра Чалого. Знаєте ви його усі: він чоловік і під літами, і розумний і хоробрий, та ще сина ма, такого сина, що й Ляхи від його трусили ся і козаки йому дивували ся. Оттак же як ви тепер скажете? Чи до мислі він вам буде, чи ні? А меж нами луччого немає. (*Тихий шум.*)

1-ий козак. Аби зараз нас на Ляхів повів!

2-ий козак. Та щоб козацьку лицарську волю шанував!

3-ій козак. Та ми його знаємо, він іще при Сагайдашному полковником був.

4-ий козак. А як же! се ж Савин батько!

Шум більшає, далі чути слова:

Під Чигрин на Ляхів! о, о, о! У нас буде гетьман!

Далі чути брязкіт шабелъ і крики.

Гнат. Слухайте лишень, щό я вам казати-му. Гната Голого послухайте! (*Шум мовкне.*) Братці! щό вам за радість вибирати старого діда? Щό, ви думаете, щό він вас гаразд поведе? Не родить столітній бабі дитини; не шерегувати йому козацького війська, не рихтувати йому на супостатів! Тай не гріх таки вам позабути свого хороброго, голінного пана Саву? А от кого виберемо, так отсе так! Лиха усидить Ляшок! І унія к чорту шелехне!

Петро. Панове козаки! Коли я вам не вгоден — може я й старий і немошний, і війська вашого мені не шерегувати ані на ворогів рихтувати: нехай так! Тільки не вибирайте мого сина! Бо він молодий, та ще як хочете, а я хоча й батько йому, а правду треба казати: учив ся він у Ляхів!... Коли ж вас радити, так от пана Павла виберіть: так! Або пана Гордія, тільки не мого сина!

1-ий козак. От Голий, нагадав! Коли сам батько про його не гаразд говорить!

2-ий козак. Та хай йому болість! Він такий злий, та усіма гордує.

3-ій козак. Коли-б добрий чоловік, так не став би перебивати батька.

4-ий козак. Інший би сам сказав: не хочу.

5-ий козак. А тож! Таки Петра Чалого, тай тільки!

Всі. Петра Чалого волимо! Чолом тобі, наш гетьмане!...

(Старшини підносять йому булаву, бунчук і корогву з хрестом. Чалий цілує хрест, бере бунчук і булаву і стає на цвинтарі лицем до народа і козаків. Крики стихають. Всі з шанобою слухають нового гетьмана.)

Петро. Ну, пани козаки! Тепер як ви самі мене вибрали, то ви тепер вже мене й слухати мусите. По старому нашому звичаю, як виберуть гетьмана, то він поступаєть-ся усіх горілкою ча-стувати, а у нас сього не буде. Гріх тогді гуляти, коли Україні лихо приходить ся; зараз добувайте шаблі та самопали, та на-ніч у поход під Чигирин. Тогді, як Бог нам допоможе і ми щасливо назад звернемо ся, тогді й веселости собі завдати можна. Збирайте, панове полковники, ваших козаків, та щоб усе незабаром у вас у знаряді було! Чуєте? Панове Максим Горленко та Микита Завалченко хай застають ся на сторóжі Терехте-мирів боронити! Ідїть, козаки, та на вечір схо-дїть ся!

Крики. Здоровя нашому гетьманові!

Петро. А ми з вами, панове старшини, пі-демо у церкву та Господеві помолимось, та роз-судимо, як що кому треба чинити, а там пере-хрестившись — гайда! Може кому прийдесть-ся за віру умерти: дай Боже мені!

Голоси старшин. Не дай Боже, наш гетьмане!

Петро. Чом? Хто терпен, той спасен, а хто за віру умирає, той собі царство заробляє.

(Входять у церкву. Козаки ідуть хто куди, співаючи пісню.)

Ой дай Боже за гетьмана нового
Жити, як за старого!
Хліба, соли його уживати,
Ляцькі городі плюндровати,
Слави, лицарства козацькому війську доставати!
Ой дай Боже!

СЦЕНА IV.

Біля Сави збираєть-ся чимало козаків. Гнат стоїть оддалі.

1-ий козак. А щó-ж, пане Саво? З тебе тепер могорич: щоб не дурно було, щоб і ми знали, що не тебе гетьманом а твого батька вибрали!

2-ий козак. Ну його! Ач як запишнівсь, і говорити з нами не хоче!

3-ій козак. Ходім від його!

СЦЕНА V.

Сава стоїть замислившись. Гнат помалу підходить до нього, за ним Лисецький.

Гнат. Пане Саво, Саво! схаменись! Се я, твій Гнат! Бідага! От тобі! Тепер зовсім розсчитавсь з козаками? Оддяковали вони тобі за вірну службу.

Сава (з огнем). Гнате, прощай!

Гнат. А щó ти надумав?

Сава. Або до Конецьпольского, або топити ся.

Гнат. На-що топить ся? Конецьпольский ще провожатого дає. (Лисецькому) Отсе, пане, той пан Сава Чалий, щó вороги шанують а свої глумують.

Лисецький. Пан муй каже свій чолом вам, посила отсей лист і приказує увірити пана,

що він панові тепер буде і другом і оборонником. І просить пана до себе.

Сава. Гарно! Багацько дякую панові. Прийду через два тиждні.

Лисецький. Та, видиш, пане; ваші козаки у поход зібрали ся, так пан із тобою має порадити ся.

Сава. Не бійсь! Не довго находять ся. Скажи своєму панові Конецьпольському, що я йому, моему оборонникові і добродітелеві, у всім радніш услужити; та скажи ще, щоб він не сумлив ся: я тепер вірний і щирый послужник його милости короля і посполитої!

ДІЯ ДРУГА.

СЦЕНА I.

В Вапулишиній сьвітлиці сидить замислившись, з заплаканими очима, одна Катерина.

Катерина (*встає і співає*):

Чи я в лузі не калина була?

Чи я в лузі не червона була?

На-що мене порубали і гільлячки поламали?

Така доля моя!

Чи я в полі не травина була?

Чи я в полі не зелена була?

На-що мене покосили і в копиці зволочили?

Така доля моя!

Чи я в батька не дитина була?

Чи я в батька не кохана була?

На-що мене засватали і сьвіт мені завязали?

Така доля моя!

Чи не було річеньки утопить ся мені?
Чи не було красчого полюбить ся мені?
Достанеть-ся стиду-бриду, ціловати повновиду!
Така доля моя!

Бідна моя головонька! *(Схилившись до стола плаче і закриває лице руками.)*

Настя *(входить)*. Катерино! чого се? Боже мій милесенький! упять чогось зажурила ся! отсе яка зарюмана! Ходім лишень: там у нас дівчат зібралось, танок заведемо!

Катерина. Бодай тебе з твоїм танком! Мені дихати важко, а вона з веселостями розносила ся!

Настя. Що там за лиха година?

Катерина. Еге, сьміх бач! а коли-б тобі те, що мені...

Настя. Та що-ж там? Ану лишень, скажи!

Катерина. За-між мене віддають. *(Плаче.)*

Настя. За кого?

Катерина. А за кого?! бодай би він не діждав! Гнат Голий, казала мати, сватає.

Настя. Тільки що сватає!

Катерина. Але... Так вона мене позавчора призвала тай каже: Щоб ти, донько, знала: свата тебе пан Гнат Голий, чоловік важний, ще із старших; чи підеш за його? Я було замиркотала, а вона на мене як погляне — так, а я й злякала ся тай сказала: Як хочеш, мамо; а мені як ти волиш, так твоя воля нехай і буде! А вона мені й каже: Ну, так отже як вернуть ся з походу, так зараз і рушники подаєте. А мені не те, щоб жити з ним: дивіть ся на його вадить!

Настя. Так нащо-ж ти згодила ся? Аже-ж мати тебе питала, чи хочеш за його!

Катерина. Так я бояла ся.

Настя. Ох, сьміх і горе з тобою, тай годі! Хиба-ж ти забула того... свого... по кім не одна дівчина вздыхає, а він те й зна, що до тебе!

Катерина. Ох, сестрице, душечко! Як-би ти знала, як я люблю його! Дали-бі, отсе як днів зо два не побачила, так неначе зовсім сьвіт змінивсь, та так серце уриваєть-ся, що не дай його Боже!

Настя. А він отсе і в поход не пішов: усі пішли, він zostав ся.

Катерина. А він тут?

Настя. Та я його сьогодні в-ранці бачила, та такий чогось смутний та невеселий.

Катерина. Ох, моя матінко! мабуть довідався! Щоб-ж я йому й казати-му?

Настя. А він що-дня бува у тебе? давно ти його бачила?

Катерина. Ти от уже з-півтиждня.

Настя. А чого доброго? Батько його тепер гетьманом: сї чоловіки коли добрі і ласкаві, а як піднімуть ся в гору, так і забули! Аже-ж хоч і мій: який був дошпетний та приязний, як він мені боживсь та присягавсь! Не покину, каже, тебе ніколи; поки живий буду, тебе не забуду. А от, як його зробили полковником, так тепер і мимо пройде, мов ніколи не бачили ся! Та Біг з ним! коли він мене забув, так і я його. Гляди, щоб і твій з тобою того не подіяв!

Катерина. О нї, Настю, дали-бі нї. Він такий добрий та вірний, він мене по вік не забуде; швидче сам собі смерть заподіє, ніж мене любить перестане. Ох, красчого молодця на сьвіті нема! Про кого пісні співають? кому молоді й старі дивують ся? Куди не поглянеш, куди не прислухаєш ся, усе про мого Саву! О, колись і мені лежало се радістьтю на серці! Було як зійдуть

ся дівчата: кожна вихваляється своїм коханком, а як до мене дійдуть, усі притихнуть, — ні, кажуть, від Катерининого красче і моторніше немає! Його й хвалять, його й славлять, а він каже: що мені отся слава? мені щоб тільки віра наша була ціла та вороги нас не зобіжали, об сім тільки й Богу, каже, молю ся! А як один раз ми сиділи тутечки у двох а він мені так жалко розказує, як Ляхи наших зобіжають та віру женуть, тай каже: Гарно, Катю, за віру свою вмерти, і Біг тому на тім сьвітї заплатить і память його люде шануватимуть. Щоб, каже, як-би нам з тобою у-в один час присудила доля за свою віру вмерти, поховали б нас у одній ямці, а душі наші у Господа Бога тішили ся! Тоді мене аж у сльози кинуло! Та як-би ти почула, як він візьметься розказувати, як він воював та де бував та які біди йому прилучали ся... і Боже мій! Подумаєш, чого то він не одбув на своєму віку, а все-ж то Бог доброго боронить!... Ох, Настусю, Настусю! Не бути мені за ним — не бути мені ні за ким! Понесуть мене на гробовище, я умру з туги! (Плаче.)

Настя. І мені вже жалко стало. Щиро ти його любиш!

Катерина. А ти думаєш: ні? Дали-бі люблю. Коли-б не любила, так я б так і не говорила.

Настя. Так коли те певне знаєш, що він тебе не покине...

Катерина. Дали-бі знаю, сестрице. Він мене любить. Його хотіли сватати на великих паннах, так він одмагав ся! Та він мені сам казав, що мене не покине.

Настя. Так що-ж ти? Бух матері в ноги, тай скажи, що я, мов, ні за кого не хочу иншого; люблю Саву — йому й жінкою буду.

Катерина. Так я бою ся.

Настя. Так щó-ж будеш робити?

Катерина. Та я й сама не знаю, щó мені робити на сьвітї! Ох, бідна ж моя головонька!

Настя. О, та чудна ж бо яка ти, сестрице! Справди з тобою і наплачеш ся і нарегочеш ся. Коли ти боїш ся, так я сама піду тай скажу твоїй матері.

Катерина. О ні, Настусю, не кажи; будь ласкова, не кажи: я бою ся...

Настя. Так ти мабуть хочеш за Голого?

Катерина. Хай його лиха година побе! Я ні на кого не хочу, тільки за мого Саву.

Настя. Ну, так на тебе нічого дивить ся! Плакати-меш, очи виплачеш, а доброго нічого не буде. От тобі побожилась: піду тай скажу, що ти любиш Саву. Сьогодні у вечері скажу. *(Іде до дверей.)*

Катерина *(кидаєть-ся за нею).* О, не кажи, Настусю, стрейвай!...

Настя. Хай не Настя буду, коли не скажу! *(Виходить.)*

Катерина. От тобі на! щó, як вона скаже? Як мені матері відказати? Ох, матінка моя!

СЦЕНА II.

Сава *(входить).* Здорова, Катю!

Катерина *(кидаєть-ся йому на шию).* Мій Саво, мій миленький!

Сава. Ох, моя переплочко! *(Міцно обнімає її.)* Погано нам приходить ся, душно мені на сьвітї!

Катерина. А сьогодні жарко.

Сава. Жарко, Катю, дуже жарко. *(Показує на голову:)* Оттут горить, *(показує на груди:)* оттут пече! Катю, Катю! може не довго нам

тішити ся, не довго нам бачити ся! Розлучає нас злая доля!

Катерина. Як? ти мене покинеш? (*Про себе*) Ох, матінка моя рідна, провідав!

Сава. Покинуть тебе? Хай Бог того покине, хто свою кохану покидає! Ні, Катю; не я, а ти мене покинеш, розлучає нас лиха доля.

Катерина (*з ляком у бік*). Як раз! (*До Сави*) Отсе ж твій батько як став гетьманом, так ти змінив ся.

Сава. Ох не рви мого серця, вже його і так трохи не розшматували. Я до тебе біжу для розваги, а ти мені знову труда завдаєш. О, як-би ти знала!... Катю, ти не знаєш, як оддякують люде; ти молода, ти сього не знаєш! Тепер уже я не той, що́ був колись: за мою службу, за мою працю з мене знущають ся, цурають ся мене, наругають ся надо мною. Не той уже я Сава! Покинули мене брати мої, одступивсь од мене рідний батько, нема в мене ні друга ні приятеля — один я zostав ся! (*Дивить ся на неї ласкаво.*) О ні, я помилив ся, є ще у мене ти, іще я не зовсім сиротина!...

Катерина. Саво!

Сава. Ох, Катю, Катю! прощай, я піду, мені жити нудно, я хочу вмерти!

Катерина. О, не вмирай, Саво! Коли ж умирати, так помремо обое.

Сава. Серденько, душенько моя! О, якби тільки вмерти! може цілий вік достанеть-ся блукати по світу, усіма забутий, як приблудна вівця. Знаєш? мені вже не можна тут жити, не хочуть щоб я жив тут... Я піду відсіль, піду кучи очи дивляють ся; може де на чужині загину, тогді хоч ти згадуй мене! Не забувай мене!...

Катерина. Я піду з тобою.

Сава. О ні, тяжко, важко тобі йти за мною : у тебе мати, родичі, ти жалкувати-мені ся на-иісіля!

Катерина. А в тебе хиба батька нема?

Сава. Батька? Не кажи мені сього, я загу-бив, я протесав свого батька, або він мене, про-те нехай нас Біг розсудить! Ледащу шкапу по-ганий їздець у сто разів лучче поважає, ніж вони, ої козаки, мене бідного.

Катерина. О мій миленький! Та щоб же їх недобра година узяла, як вони тебе зневіряють!

Сава: Спаси-бі, що хоч ти мене пожаліла! Мені і на сьвітї жити вадить. Коли-б не тее, я б утопив ся.

Катерина. І я з тобою!...

Сава. Ох, ти моя миленькая, добрая Катя! Вона на усе готова!...

Катерина. На все, дали-бі на все! Як ти підеш, я за тебе вчеплю ся; хоч ти мене відже-неш, я упять таки піду, усе таки не одстану од тебе!

Сава. А мати, а родина?

Катерина. Матінка! *(На очах сльози.)*

Сава. От бач, тобі й жалко!

Катерина. Жалко? а як же не жалко? Бач, тобі не жалко мене покидати.

Сава. О, щоб мені смерть на сїм місці!

Катерина. Коли смерть, так обидвом разом! Я від тебе не одстану. Щоб мене грім убив, коли я хоч часиночку без тебе жити-му! Мати?... Мені без тебе ніщо не дорого; коли ти справди заду-мав іти, я покину матір, таки піду за тобою!

Сава. Без тебе мені тож сьвіт божий темниця, тільки мені тебе жалко! Я піду, сказано, куди очи дивлють ся, наберусь і лиха і горя. Може де

коли і хліба не їсти-му і сльозами умію ся; як ти усе те терпіти-меш?

Катерина. Бач, який ти: ти так зможеш стерпіти, а я й не зможу! Я люблю тебе.

Сава. Я піду у ляцьку землю.

Катерина. Хоч і к Татарам, хоч на край світа! Я все таки тебе не покину, дали-бі не покину: щό хочеш роби, а коли ти справди на-думав іти, я не зостанусь!

Сава. Квіточка моя весняная! ягідка моя червоная! Біля тебе й горе забудеш. Геть, каталажна думка! Я впять Сава, той Сава, щό був і перше. Нехай з мене знущають ся, нехай з мене глумують, є у мене, хто мене приголубить! *(Обнімає її.)* Сердечко, рибонько! Катречко моя! *(Цілує її.)* О, як-би наші душі оттак обвили ся та разом і вилетіли з тіла!...

СЦЕНА III.

Параска *(входить)*. Щό се? Катю! Отсе так!... от молода!...

Катерина *(з ляком відскакує)*. Матінко!...

Параска. Пан Сава! ну, до діла! Гетьманський синок! Ні, се вже як хочеш, а тільки вернеть-ся батько з похода, я піду до його: ти визнаєш, як дівчат зводить. Не подивлюсь, щό ти таке єсть! І ти, бісова — щό се ти робиш! А, молода ти! та ти мене на цілий вік осоромила. Стревай, я покажу тобі! Ач як міцно обняли ся! Дивіть ся, які наші молоді!

Катерина. Ох, бідна ж я!

Параска. Ач, така то ти мабуть будеш, як і за-між підеш!

Сава. Пані моя! Хоч я і винуватий тим, що нищечком вчащав до твоєї доньки, та вже як по-

корити ся, так і Бог простить. Я на неї нічого поганого та худого не замишляв: я її любив, вона мене, нам обоїм одно без другого жити не любо. Щоб-ж, кажуть добрі люде, що вірному коханняю і Біг не противник! А я любив її, і люблю, і вішно любити-му! Вона мене тож... Анї я до другої ані вона до другого не підемо. За таке кохання нема гріха; ми не винні, що нам Біг серце дав.

Параска. Так ти хіба не знаєш, що вона ва-між виходить?

Сава. І не знаю і не чув і не вірю. Хіба ти її приневолиш? Щоб-ж із сього буде? Загубиш нас обох, і зятеві журба вішно буде, і сама собі печалю завдаси! Я тільки знаю, що моя Катречка щиро і вірно мене любить, як і я її. Коли ж лиха доля нас розлучить і не дасть нам в парі жити, то ми й тому раді будемо, що не витерпимо розлуки, а справедливий Господь хоч не на сїм так на тїм сьвіті наші душі усе таки до купи злучить.

Параска. І ти любиш Саву, донько?

Катерина. Ох, матусю, люблю!...

Параска. Так нащо-ж ти, як Гнат Голий тебе сватав, сказала, що хочеш?

Сава. Як? Гнат Голий? тебе сватав? Ти згодила ся, Катерино?

Катерина (*кидаєть-ся до ніг матері*). Матїнко, ненечко! прости ж мене! Я побоялась: так — сама не знала, щоб сказала, сказала тай сама перада. З тої пори отсе менї така мука, що і хлїб на думку не йде. Я люблю Саву, до віку вічного його любити буду! А Гната Голого... як він менї на думку прийдесть-ся, так аж у грудях важко стане. Дали-бі, матїнко, я тільки зля-

кала ся, а я люблю і любити-му одного Саву. Не розлучай мене з ним, матусю, бо і він мене любить!

Параска. Так нащо-ж ти сказала? От дурна! Хиба я тебе неволила, чи що? Ач, сама собі жалю завдає! Біг з вами, діточки! Коли вже так собі любите ся, то і Біг з вами! Я вам не розлушниця! Хоч куди, так я нічого. От вам моє благословення! Я не буду супротив... Пан Сава чоловік гарний і добрий і великого роду, і все... Біг з вами! Про мене, так хоч зараз до вінця.

Катерина. Ох матусю, миленька матусенько, як же ти мене звеселила! *(Кидається на шию Саві.)* Саво, ти мій тепера!

Сава *(кланяється Парасці)*. Не знаю, моя нене, чим тобі і дякувати: ти мені віку прибавила.

Параска. Господь з вами, діточки! Любітесь собі, мене не забувайте: от уся й дяка.

(Входить Настя.)

Катерина *(кидається Насті на шию)*. Сестрице, Настусю! тепера Сава мій! Мати така добра: як узнала, так зараз нас і благословила.

Настя. Ну, що! Не правду казала я тобі: признайся матері, вона тобі нічого, а ти тільки й знаєш, що рюмаєш. *(До Параски.)* Здоровенька була з молодими, тітко!

Параска. Спаси-бі. Бач, яка ти, Настю: знала, що моя Катя любить Саву, а мені не сказала. Я б тогді зараз згодила ся, а то сердешна — що одбула! Бач, як з лиця спала! А все то через журбу! *(Бере Катерину за голову.)* Яка головка гаряча, а очі які червоні! Піди, моє сер-

денько, умий ся холодною водицею, може воно полегчає.

Катерина. Ні, мамо: мені й так легко на серці.

Настя. Сказано — молодий з молодою! Тепер тільки помолитись Богові, тай до шлюбу.

Сава. А я попрошу тебе, мати: чи не можна так, щоб на сім тижні і весілля у нас було.

Параска. А батька твого підождати? хто-ж у нас на весіллі буде?

Сава. Нема у мене батька! у мене тепер є мати! Справимо весілля і без гостей, бо мені треба поспішати...

Параска. Правда, твоє діло військове. Та у теперішню годину як веселити ся — то тільки гріха набирать ся.

Настя. Ану лиш ти, молода зарученая, ходім у твій садок: либонь рясно цвіте!

Катерина. Ходім, Саво!

Сава. Ходім! *(Про себе:)* Гнат Голий! отсе ще мені карлючка! *(Виходить.)*

СЦЕНА IV.

В гóроді Терехтемирові. — Дзвонять. Велика сила народу; біжать, товплять ся, чути крики.

1-ий. Наші вертають ся з похода.

2-ий. Де?

3-ій. Та ондечки. Не бачиш? уже у городі.

2-ий. А, тепер і я бачу.

3-ій. На-силу доглядів ся.

(Микита з козаками виходить на зустріч гетьманові і старшині, котрі злазять з коний. За ними їдуть козацькі полки. Народ товпиться біля гетьмана. Гомонять, розпитують.)

Народ. А щó? ну? Чи щасття чи нещасття?
Чи побили Ляхів?

Гетьман Петро Чалий. Багацько заходу, а день празнику. Бачите, пішли ми у поход, а нас мало. Зустрів ся з нами загін Ляхів, так ми його й побили. Та ще й два табори полонених навезли. Та про все те ще байдуже. Хотїлось було у Чигирин убраться та саме ляцьке гніздо поворушити, та ні, не з силою! Треба більш козаків понабирати: і за те спаси-бі, що деякі поприставали до нас, учувши об нашій справі. От як більш позбирають ся та ще Запорожці злучать ся з нами, тогді сьміло можна сподівати ся, що додамо лиха супостатам.

Народ. Ну, а все-ж таки наші одолїли?

Петро. Та наші, та щó із сього пуття ще? треба більш!

Народ. Щó-ж? і за се дякуємо Богові. Гей, наші одолїли! Гетьмане наш, милий гетьмане наш!

Петро *(до козаків)*. Ну, тепер, хлопці, я вас одпушу. Спасеть Бог за вірну службу! Ідїть собі та подїлитесь здобичею та без сварки, без чвари, тихенько та хорошенько. А потім відправте собі молебень, та панахиду по вбитих, хто у кого прилучить ся, або родичі, або приятелї... Щó-ж робить! військове діло, терпіти треба. Та і того не забувайте, що хто за віру свою загинув, то того Біг на тім сьвіті не зоставить. Та глядїть, багато не гуляйте, бо тепер таке діло, що як Ляхи узнали об нашій справі, то так і стерегти-муть, щоб нам напасть учинити. А через тиждень упять, я куняти не люблю. Мені щоб усе жваво, та бойко, та моторно було! Ну, ідїть собі! *(Козаки розходять ся.)* А ви, панове старшини, будьте ласкові, ходїмо до мене: після похода відпочити треба.

Микита. Чолом твоїй милости, високовель-
можний пане гетьмане!

Петро. Здоров, здоров, пане Завалченко! Чи
все гаразд було без нас: у городі, дома у нас?
Чи не чув чого? чи не бачив?

Микита. У городі то, пане гетьмане, нічого.
А чув я тільки, що вискакують тут Ляхи та хо-
дять перевдягнуті.

Павло. Треба глядіти, а то вони, сучі, лукаві
як біси. Появить ся один, а там другий, а там
гляди — чого доброго! Та ще отся жидова... ік
злидню б усю її повипахати!

Микита. Але... вони самі повтікали. Бо як
народ розсердивсь, то яким ще сторчака у воду
завдали.

Андрій. Так бісовій жидові і треба!

Петро. Ну, більш нічого не чути?

Микита. А щó, пане гетьмане, не любо і тобі
то буде слухати, як я тобі повідаю. Та щó-ж,
треба!

Петро. Щó таке?

Микита. А от-щó, пане гетьмане: син твій
по кривому шляху поїхав.

Петро. Щó таке?

Микита. Да так, що його тепер і у городі
чорт ма: поїхав, а куди? хто його зна. Та ще й
оженив ся. Та забрав свою жінку і худобу і че-
лядь, тай майнув. А було се... коли? у понеділок?
так, у той понеділок.

Павло. От тобі на!

Андрій. Оженивсь без батька!

Степан. Тай майнув, кат зна куди.

Грицько. Та вже хто батька не слуха, то
з того добра не буде.

Петро. З ким же він одружив ся?

Микита. З Вапулівною Катериною. Її мати удова, жінка полкового обозного, він умер років зо два тому. Оженивсь, тай поїхав. Бідна теща от як убиваєть-ся!

Петро. Господи!

Микита. Вона зовсім була заручена з паном Гнатом Голим.

(Всі дивлять ся на Голого.)

Петро *(подумавши)*. Ходім, Микито: розкажи мені, як се діяло ся. *(Виходить з Микитою.)*

Павло. 'тсе-ж він розсердивсь на нас, що ми батька вибрали, а не його!

Андрій. Падлюка ж він, коли батькові за-вистує!

Антін. І де се видано, щоб женитись без батька!

Онисифор. Та ще й відняв у свого приятеля невісту!

Ничипір. Бач, Гнате, ти за його заступавсь, а він чим тобі оддякував!

Карпо. Ач, бідний, як змінився!

Андрій. Не оступавсь би за його. А то, бач, грів гадюку у пазусі, вона й укусила!

Павло. А голінний хлопець був сей Сава, та звів його лукавий!

Андрій. Так що́-ж, що голінний! Хиба ми його й не честили за те? Йому усе було, чого він стоїв. Що гетьманом не вибрали? А те б знав, бісів, що хоча він і був молодець — не через батька се. Якого напусту про його напустили! Чим ми його не шанували? І подарунками і честью.

Павло. Ну, та він усього того й стояв.

Андрій. Те! оддякував він гарно за се! Не по ширій любові служив він родині, а з користи.

Ничипір. А тож! З чого він нажив ся? все з нашої ласки. Нехай би вернув усе!

Онисифор. Та вже се йому не минеться.

Карпо. Ну його к злидню! Що ви з їм розвозили ся! Баба з воза — кобилі легче.

Грицько. От, Карпо хоч як, так вигідає.
(Розходять ся.)

Гнат (остається один, стоїть кілька хвилин як вкопаний, потім з досадою тупає ногами і рве на собі волося). Побила мене лиха година!

СЦЕНА V.

В Немирові у Конецьпольського. — Конецьпольский і Сава.

Конецьпольский. Так, Саво. Нехай кажуть, що ми не шануємо тих, що нам корють ся — ти не те скажеш.

Сава. По віки вішні дяковати-му за вашу ласку.

Конецьпольский. Що казав, усе те сповнив: і земля у тебе є, і хутір, і усякові статки. І от наказав дом вибудовати, живи та служи нам.

Сава. Поки сили буде, на все радніш для вас.

Конецьпольский. А тим-часом я напишу об тобі. Хоча ваші козаки так розгнівіли короля і посполиту, що їх повернули у хлопи, та ми таки, коли з щирим серцем покорите ся, унять положимо ласку. А я таки настою на тім, щоб унять гетьмана поставили, і тогді, Саво, узнаєш мою правду! Будеш українським гетьманом!

Сава. Тогді, пане, перше діло моє буде вірною службою оддякувать його мосці королю і тобі, мойому батькові і добродітельові.

Конецьпольский. Тогді инак буде. Ти чоловік розумний і дотепний. Під тобою швидче вони

увоймуть ся, шизматики сі. Тогді, сподіваюсь, унія вже возьме своє. (*Сава з-коса дивить ся на нього.*) А щó ти? чого ти так дивиш ся? А, я знаю, ще не розвик ся з козацьким духом! Ну, побудеш у нас — зміниш ся! Їдь тепер до своєї вóтчини, а у неділю до мене, та я таки й сам у тебе на новісіллі буду.

Сава. Унія! (*Помовчавши трохи.*) До зобачення, пане!

ДІЯ ТРЕТЯ.

СЦЕНА I.

В Немирові, в домі Конецьпольского. — Конецьпольський, Лисецький.

Лисецький. От диво, пане!

Конецьпольський. Щó таке?

Лисецький. Як би пан думав! Той Гнат Голий, щó здавну зо мною перемовляв ся, — як би пан думав? на Саву тепер наріка!

Конецьпольський. Як?

Лисецький. Каже, мов сей Сава нароком прийшов, щоб до нас підсусідить ся та визнавать про наше! А він, каже, од козаків посланий, щоб одвод зробить. Нехай, каже, пан йому не вірить, бо він його ізражати мислить.

Конецьпольський. Як же? коли він сам тебе до Сави проводив!

Лисецький. Отож і мені чудно. Нате вам отсей лист від його.

Конецьпольський (*читає*). »Многі діла дивні діють ся. Із-давну я вам був радніш, а отсе і мене було підрадили. Я думав, щó сей Сава з щирою правдою до вас, аж тепера визнав, щó він з козаками в ладу і перемовляється з їми через листи.

Хай його високовельможний пан бережить-ся: він ізрадник, він вам лихує! — Вірний і найпо-
слідній панський слуга і підніжок Гнашка Голий. «
Лихий же їх розбере!

Лисецький. Та я на се, пане, не дуже по-
тураю.

Конєцьпольський. Тільки сей Сава не добре
щось на мене позира, як я йому про унію стану
казати.

СЦЕНА II.

В Терехтемирові. — Старшини й козаки проходжують
ся, розмовляючи проміж себе.

Максим. Що, панове, казали, унять у поход?

Ничипір. Бодай його возила ся з походами!
Ходиш, а нічого не виходиш.

Карпо. Панові Ничипорові усе б пожива була.

Ничипір. А що-ж марно бить ся! То не ко-
зацьке діло, коли воюєш без поживи.

Андрій. Та що, братці? Щоб сього гетьмана
трясця взяла! От уже вісім місяців гетьманує,
а що ми зробили? дальш Терехтемирова носу не
ткнем! Перш казав, що нас мало; от уже й ціле
військо зібрало ся, а все нічого нема путнього.

Антін. Мов нароком усе барить ся!

Степан. Та ще й спесивий який став! Отто
колись я прийшов до його, так він такий, що ну!

Грицько. Щось, панове, та не даром він...
хай мені не зна що, коли у його поганого немає
на думці.

Павло. О ні, панове, за се я стою! Отсе що
він рахманний здаєть-ся — побачимо!

Карпо. Та вже як хочеш, а я став помічати:
щось недобрий вітер подиха!

Гнат. Тай дуже недобрий, пане Карпе! Вам,

панове, тільки так здається, а я за-певне знаю, що нам незабаром біда прилучить ся.

Голоси. Яка?

Гнат. Така, що здорово біга! Коли ми не випередимо її, так пропадемо: Ляхи усіх живцем заберуть

Павло. Від кого так?

Гнат. Від одного зрадника, сучого сина! Від тої гадюки, щó, казали, я у пазусі грів. Від Чаленка. А щó, ви ще не знаєте, де він?

Антін. А чорт його зна, пішов кудись блукати.

Грицько. От уже пів рока і чутка об йому пропала.

Гнат. Так знайте ж, панове: він живе біля Немирова, тай панує. Зазнавсь з Ляхами, купив маєтку, вибудував хорóмину, звівсь з Конєць-польским, та на нас на усіх тепер лихо замишля.

Павло. Не минує він наших шаблук, коли се правда.

Грицько. Я вже заздалегідь об сім прочував.

Павло. Прочував, тай гадки не взяв.

Грицько. Ні. Се вже я такий, що від мене ніякий чорт не сховається. Провідаю, як не ви-хиляй ся!

Гнат. Та чи провідаєш, чи ні, а я вже про-відав і взнав. Нате вам, панове, отсей лист: коли хочете допевнитись, що се не брехня, прочитайте лишень!

Грицько. Я невчений, так хоч і не глядіти. Чому можна, я й так повірю; а чому не можна, так хоч ти цілий оберемонок папіру принеси, так, дали-бі, не повірю.

Павло. Давай! (*Читає*) »Гди-би нам із то-бою обачити ся, так щоб ти од вражеских по-мислов слабоден був, то я упевнив би тя, щоб

ти не лякав ся, бо тебе не ошукають, але вельможним войска запорожскаго гетьманом поставлють.»

Грицько. Бачите. Що-ж отсе він затїва?

Антін. Еге, пер ся, бач, у гетьмани, так не дали; так він от-куди вдаривсь.

Мосій (*розпихаючи старшин, швидко*). Ану, стрейайте ще! щó дальш буде?

Карпо. Тю, дивіть ся лишень! От іще і він нехай прочита! дайте йому! Він там розбере ли-сого дїда.

Мосій. А щó, не розберу, думаєш?

Карпо. А дай йому, пане Павле, нехай він похарамарка.

Павло (*тиче йому письмо під ніс*). Ну на, дивись!

Мосій (*розбирає*). Аза, ні! помиливсь трошки: здаєть-ся земля, а воно, бач, *живіте*. Чортова Ляхова писать не вміє. Як погано!

Карпо. А щó, розібрав?

Мосій. Чорт його розбере! Погано написано.

Карпо. Ні, ні; почав, так кінчай!

Мосій. Ану тебе! (*Відходить.*)

Карпо. Ач, вирвавсь як Пилип з конопель! Та ні, не при тобі мабуть написано.

Мосій (*хитає головою*). Еге!

Павло. Ну, слухайте дальш: »А як твое жолане есть послужити крулевству і щоб ти не бояв ся ворогів, бо если вони увідають, мусут тебе у залїза утрончити або забити, то ти спішно утікай до нас, а у нас пристальний приют тобі налізен буде, і од жадного неприятеля небезпеченство, але шана, як потреба.« От-щó робить ся, панове, а ми сього й не знаєм!

Степан. Ну, спаси-бі тобі, Гнате, що ти з'умів ізвідати, а то ми б усі пропали.

Павло. Ну, як же ти, Гнате, сей лист добув?

Гнат. Бачите, він то ще із-давню міркував, як би нас згубити а собі щасття від ворогів залучити. Іше з тої пори, як Ляхи забили нашого покійного Остряницю, то хоч він і такий і сякий і войовав гаразд, а все у його на думці погане було. А Конецьпольский то й шукав такого, щоб йому про нас звістку давав. Чого шукав, те й знайшов! Обізвав ся коростяний до шолудивого. Извів їх дідько! От Конецьпольский і присила йому листи та подарунки, а він його за те звіщав, що у нас робить ся. Після того Конецьпольский і пише до його: зрадь, каже, Сава, своїх, а ми тобі за се... А Сава то й дума, гада: нехай виберуть гетьманом, тогді усіх Ляхам віддам! От і я, дурний, за його заступавсь. Чорт його знав: спаси-бі, що ви мене не послухали! Ото вже як вибрали батька а не його, так він і майнув. А Конецьпольский того не знав, що Чаленко вже поїхав до його, тай прислав посланця, а я того посланця й піймав і отсей лист одняв, та ще й кажу йому: я Саві приятель, я йому оддам. Затим, панове, відпустив я посланця, що мені хотїлось узнать, що дальш із сього буде. Ото і вам нічого не казав, та до Сави присусїдив ся і йому давай писати, що я на його нічого і щоб він мені звістку дав, як він собі має і що робить. От він мені і присила лист. Нате його вам отсей лист, прочитайте.

Павло (*читає*). »Та вже мені не жити з козаками: дякую за те, що ти мене не забуваєш, е з ким із своїх розмовляти; але мені Конецьпольский обіцює гетьманство. Тогді я тебе не

мабуду.» Та ще й підписав ся: »був колись ко-
шак, а тепер Лях«. Що скажете, панове?

Грицько. Ач щó, бачите!

Степан. Смерти предать його! Такого злодія
земля терпіти не мусить.

Павло. Як то ти його вкусиш! смерти
предать!...

Гнат. От диковина! Тільки на мене поважте
ся, а я вас прямо на його наведу: нишком, ніхто
й не зна. Дней у вісім доскачемо до Немирова,
а відтіль він за дві милі.

Антін. Такого Прода мабуть і на сьвітї не
було. Як же? батька свого, рідного батька воро-
гам продає!

Онисифор. Іюда, бісів син!

Гнат. Щó-ж ти будеш робить!

Микита. Або, ну як йому не соромно: това-
риша свого як підвів! Га, молоду перемовити!
пропала бідна й дівчина.

Гнат. Алé, отто-ж воно! Чи мене то вже
мабуть Біг сьвятий спас! (*Крестить ся.*) Слава
Йому, вишньому создательові! Попавсь було я у
діявові шпони. Ви ще, панове, не знаєте, щó се
за дівчина? Сохрани Мати божа!

Всі (*цікаво*). Щó? щó? як?

Гнат. А щó? (*Тихо, боязко*) відьма, ча-
рівниця!

Козаки (*товплять ся доокола нього*). От як!
ану, розкажи! А щó там таке?

Гнат. Хай мені очи вилізуть, коли вам не-
правду скажу. Отто, братці, праведно кажеться,
що на вовка помовка а злодій кобилу вкрав. От,
рока півтора тому, усі казали про Гапку Мотро-
шиху, що буцім вона відьма та що до неї із си-
нього кута змії літав: чи яка шкода у кого

зробить ся, усе вона! чи болість кому прилучить ся, усе Гапка винна. А як її убить хотіли а вона утекла, тогді всі казали, що у сороку перевернулась тай улетіла к діяволу. Аж, братці, ото вона спасенна душа: перетерпіла що, та ні за віщо! Після того я її бачив. Та де бачив? У монастирі: не їсть, не пє, Богу молить ся. А ми он-що на її звернули! А се, панове, щó ні діялось, так от нехай мене хрест побє, хай я скрізь землю провалюсь живий, коли се не так — се все отта бісова дівчина! Вона і Саву так з'урочила. Хотіла вона і мене загубити і отто, бач, таку мороку напустила, що я її сватати став, — так сохранила мене цариця небесная! Подумав я тогді Божої Матері молебень відправити. Тільки що відправив, а у мене очі й розкрились. Воно, бачить ся, молитва й одоліла діявову силу; так вона бачить, що ні, не на того напала, — учепилась за другого тай поволокла... У мене ще тогді догадка була, та все так та так, а отто вже, тиждня зо два, був я на луці, щó на праву руку од ліса. Сонечко стало сідати, дивлюсь: зміяка такий престрашенний летить, а з хвоста так іскри й сиплють ся; приглядівсь... аж на зміяці сидить вона, Савиха, а на голові у неї такі предиковинні квітки, що й розгадати не з'умієш. Я як перехрестивсь та як тричі плюнув та як крикну: Во ім'я Отця й Сина і Сьвятого Духа амінь! Як же по всьому лісу підніметь-ся вітер, та як загирує та під зміяку, а зміяка той так і шелехнув! Тут де не возьмись ключа чортів, і чорних і синіх і вишневих і всяких, як підняли вони за волося Катрю, тай шмогонули упеньє к злидню! А се-ж мабуть летіла вона яку шкоду нам вчинити. От-

таке, панове! Щоб мене Бог убив, коли я хоть на ниточку збрехав!

Максим. Ну, Біг же тебе спас, що ти з нею не одружив ся!

Грицько. Воно й по лицю видно було, що вона відьма. Мені ще тогді, як усі казали на Гапку, не вірилось: ох, не Гапка се, кажу, инша мабуть!

Ничипір. Бідна Гапка; от согрішили ми, що казали так! Тепер вона сьвята буде.

Степан. За се нам треба перед нею опрощення прохати.

Онисифор. А ту бісову покарати!

Андрій. Покарати, покарати! Хиба спершу Біг смерті завдасть, а то сучий син буду, коли не убю її.

Степан. Воно так на сьвітї дієть-ся, що вже хоч як, а хто по закону іде, то той законне й робить, а хто нї людей не слухає нї Бога не почитає, того й діла ка зна які. Бо хто по божому йде, то у того тільки те й на думці, щоб як то угодне Богові зробить, а вже хто супротивник Богу, то той і до людей уже не такий і не те, сам собі вадить! Так я кажу, панове?

Кілька голосів. Так, так.

Степан. Ну, от бачите, хочби отся відьма! Вона, бач, не на те пішла, щó Біг ведить, а все якби насупротив, мов нечистому угоднее а не Богові, так от її діла ка зна по якому! А то вже хоч і сей Сава; аже-ж вона щó робила панові Гнатові, а він, як чоловік Богові угодний, не з-разу на її поваживсь, а перш у божу церкву пішов та Божої Матері молебень відправив, так от його й Бог не зоставив. Сказано, що хто який до Бога, такий і Бог до його. От доброму не

попустить Господь вийти во іскушеніє, а як поганий та стане у його на думці недобре, так і Біг од його одступить ся, так він так і пропаде. Дали-бі, так і пропаде, панове!

Карпо. Та що ти свою мову так розпустив: бач, який мудрий!

Степан. А хіба-ж я не так кажу?

Карпо. Вірим, вірим. Та ти-ж чоловік розумний!

Степан. Може я розумний а може і ні, тільки що я кажу, так се воно так і є.

Павло. Що Сава зрадник, то я і сам бачу і вам скажу, що його, бісового сина, коли він не схотів по правді робити, треба убити; а отто, що пан Гнат казав про відьму, то я вам, панове, скажу, що я сим балам про чари не дуже вірю.

Голоси. Як?

Павло. Так, що треба винного а не безвинного карати: як заслужив Сава, таку й заплату нехай бере, а защо-ж бідна жінка пропаде! Се вже, панове, не лицарське діло, за се нас Господь покарає.

Андрій. От тобі на! Ну, чудний же ти дуже, пане брате: таку злодійку не те що вбити, живу спалити!

Степан. А тож! Гріх доброму чинити зло, а супротивника божого карать подобає.

Гнат. Пан Булюк мабуть мені не вірить!

Павло. Да таки і не вірю.

Гнат. Хай Бог спасе, щоб а душу свою к злидню ні за віщо оддавав! Коли хочете, панове, я іще вам побожу ся: хай мені руки й ноги вигниють, хай мені очі вилізуть, хай мене воши живого з'їдять, коли се брехня! Хай мені душу

чорти у пекло потягнуть, коли се неправда! От вам Христом Богом клянусь!

Всі. Вірим, вірим! Павло недовірок.

Павло. Як, панове, як недовірок?

Андрій. Та коли-ж ти брату своєму не віриш! Хіба-ж таки козак стане дурно божитись?

Павло. Як хочете! Ви волю маєте, а я з вами одповіту за невинну душу не беру.

Гнат. Ну щоб-ж! Знати-мемо і без тебе, щоб робити: завтра, панове, їхати б туди, бо щоб діаволова сила чого не наробила. Ге, батько! цитьте!

СЦЕНА II.

Входить Петро Чалий.

Петро. А об чім, панове, радите ся?

Гнат. Об тім, пане гетьмане, що ти не гарзд робиш.

Петро. Як?

Гнат. Так що ми вже скілько оттут сидимо без діла, сорочки прудимо!

Андрій. А меж-тим Ляхи скоро православну віру ізженуть.

Петро. Панове! І гріх і стид вам так на мене казати. Ви жалкуєтесь на мене, що я вас у поход не веду, а ви б самі мене ганьбували, коли-б я вас в несправности повів. Я тим-часом і пороху і куль і самопалів і всяких знарядів надбав, щоб усе у справі було. А тепер тільки сподіваю Запорожців, бо вони обіщались злучити ся з нами. Тогді можна і в поход: хоч що зробимо, так не без слави. А то щоб з того, що лякати ворогів! Та на-що, панове, ви мені очі одводите: знаю я, що не об тім ви рахували а об моему синові розмовляли.

Андрій. А хіба ти підслуховав?

Петро. Хоч і не підслуховав, та знаю.

Павло. Ти догадавсь, старий. Так, об твоєму синові розмовляли.

Петро. А чи не можна батькові знати про се?

Павло. Батькові то може й не можна було б, та гетьманові треба. Дізнали ся ми, що твій син ізрадник і нас усіх згубить замишля. От листи, прочитай!

Петро. Я вже їх бачив, мені показував Гнат Голий.

Павло. А щó ти об сїм думаєш?

Петро. Зоставив він мене на старости сльози проливати.

Павло. Із сльоз нема пуття, а ми поїдемо та убемо його.

Петро. Не знаю, як вам і одказати на се. Просити вас — скажете, що оступаюсь за ізрадника. Панове! Я ваш гетьман, ви самі мене вибрали — я зложу з себе гетьманство, бо гетьману не пристало вам кланятись. Ні, панове, я не гетьман ваш, я простий козак, старий, чахлий — я прошу у вас: змилуйтесь надо мною!

Андрій. Як?

Петро. Не робіть мене на вік безщасним! Не убивайте мого сина! Коли вже він став такий зрадник — я й сам бачу, — поїдемо до його, він покаєть-ся, він посоромить ся батька свого рідного. Панове... він таки наш чоловік! Дали-бі! Бачите, у мене нема ні роду ні племені, він у мене один одним, тай того хочете у мене відняти!... Та лучче ви мене перш убийте, щоб і до моїх ушей не доходило, що його на сьвітї немає. Панове! щó, як-би ваш син так... пожалїли б... так і мені! Пожалуйте його: за сее вас і Бог не

зоставить, що ви мені бідному уважите!... Нащо-ж ви мене й гетьманом вибрали, коли останню радість хочете одняти?... Перший раз простити можна, а я сам з вами поїду; дали-бі, він упять буде вірний наш! Коли вже на його не хочете положити ласки, надо мною змилуйте ся!...

Андрій. Бач! таких зрадників багато буде, так усіх без хлости й зоставляти?

Петро. Та я йому сам перед вами таку дам хлосту, що не дай Боже! Та ви самі хоч як його покарайте, хоч у глибку на скільки запряте, все що хочете — він на те заслужив, все, тільки до смерти його не забивайте! Хиба вам хороше буде, як я на вас цілий вік жалкувати-му ся? Коли я не вгоден вам, я хоч зараз оддаю булаву свою; і не хочу, і цур йому і пек: вибирайте собі, кого знаєте, тільки мого Саву не забивайте!... Він же колись був такий хоробрий і такий приязний і до віри і до людей! Тепер то я вже бачу: на що погані люди не призведуть? а він собі молодий! Одхлостуєм його, тай привеземо до дому; я його тогді держати-му! Панове мої ласкаві: нехай уже тогді, як у другий раз що затіє, тогді я не тільки вас не стану просити, сам перед усіх приведу, та так своїми руками голову й відсічу! А тепера вже змилуйте ся, простіть, пожалійте свого гетьмана!

Павло. Бачите, як він жалібно просить! Треба його пожаліти. Він чоловік добрий, та ми самі вибрали його гетьманом. Ну, панове, ми пожаліємо його! Так, пане гетьмане, для твоєї милости можна, да тільки щоб ти його одхлостував.

Петро. Дали-бі, одхлостую. Самі, кажу, що хочете робіть, тільки до смерти не забивайте.

Павло. Треба пожаліти гетьмана, та і Сава

був чоловік — молодець. Так, вельможний пане гетьмане! тобі ми зробимо велугу. Гарно, панове?

Кілька голосів. Гарно!

Петро. О, спаси-бі вам! О, дай вам Господи усякого добра, і вам і дітям вашим!

Джура (*входить*). Приїхали посланці од Запорожців...

Петро. Кому угодно, панове? От, бачите, сього я і дожидався! (*Виходить, за ним Павло.*)

СЦЕНА III.

Гнат (*хоче йти*). Щасливо, панове!

Андрій. Куди ти?

Гнат. А щό мені з вами тут робити? Хотів я вам добра, так ви мене не слухаєте. Біг з вами! Будете каять ся і про мене згадувати-мете, та пізно буде.

Андрій. Я не згожавсь простити і не хочу.

Гнат. Так бач, ви сього Павла слухаєте! А того не бачите, що він із гетьманом за одно. От він і мені не йме віри, і на хрест мій великий не поважає: каже, що я збрехав. Щό-ж, коли я збрехав, так нехай збрехав!

Онисифор. Ні, пане Гнате! як? ми тобі віримо.

Степан. Ну, а щό-ж ти тепер нам порадиш?

Гнат. Я вам нічого не буду радити, я тільки спитаю вас: чи можна простити і пожалувати зрадника, бісового сина, невірнього, онцихриста, знахоря, вовкулаку, щό із чортами за панібрата? Та ще у бісового сина аж жижки трусять ся, як би нам лихо та напасть зробити. Ану, як ви на се скажете?

Степан. Та воно так, та батька жалко.

Гнат. Батька жалко! А сього ще до пуття

не знаєте, що у того батька на думці. Чого він нас так забавля? Чорт його віда. Може він сам із сином за одно!

Степан. О ні! він, здасть-ся, чоловік добрий.

Гнат. Добрий, щоб йому добра не було! Ну, та нехай! нехай він і добрий, як ти кажеш, нехай буде по твоєму! Він каже: я йому дам хлости; коли хочете, перед моїми очима самі його побете. Так, та трошки не так! Нехай би той Сава простий чоловік був, а то він знахор, а жінка у його чарівниця: що ти нечистій силі дошкуляєш? Щоб-ж, що ми його побемо, а він із своєю відьмою такого лиха нам наробить... тогді самі не раді будем, що й побили! Тогді вже певно пропадемо! А що ви на се скажете?

Андрій. Ну, щоб-ж, панове, не можна його пожалувати, ніяк не можна. Коли-б він не такий, а то бач... ніяк не можна. Як скажете?

Всі. Цур йому! смерть йому умісті з його відьмою!

Гнат. Отсе так! А щоб той сідий з своїми хлипами вас не турбував, то одберемо собі козаків та порадимо, кому їхати, та сьогодні у вечері й гайда!

Андрій. Ну, хто поїде? Я їду.

Микита. І я.

Гнат. Ти, Грицьку?

Грицько. Як же?

Гнат. Ничипір?

Ничипір. О, як би я ще не поїхав! Мені найпаче те, що у бісового сина худоби до чорта.

Мосій. Та вона у його нечистою силою vonя. Хай їй цур!

Ничипір. А ми її сьвяченою водою обіллємо, от нечиста сила і одлигне!

Степан. І я-ж поїду: мені от як хочеться подивити ся, як нечиста сила із сучої відьми к злидню піде.

Гнат. Поїдемо, поїдемо. Сьогодні у вечері до мене, усе ізготуємо, тай гайда.

Голоси. До зобачення, пане Гнате!

Гнат. Щасливо! (*Козаки розходять ся.*) Га, га! буде й на нашому тижню сьвято!

Показує ся Лисецький і озираючись підходить до Гната. Гнат показує йому, куди пішли козаки, бере його за руку і швидко виходить.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

СЦЕНА І.

В домі Конецьпольского в Немирові. Конецьпольский, Сава. Конецьпольский частує Саву вином.

Конецьпольский. Ну, хоробрий козаче, випемо лишень! Я знаю, що у тебе такого нема дома.

Сава. Ми, Українці, жити у розкоші не звикли. Не тим сее вино мені добре, що смашне, а тим, що дорога для мене приязнь та ласка твоя. (*Випиває.*) Щоб тобі Господь віку прибавив!

Конецьпольский. Дякую. Ну, думав таки я, коли ми з тобою воювали, що вино умісті пити-мемо? А здорово ти нас дошкуляв!

Сава. Що було, то за вітром по воді поплило: на-що прошле згадувати? Не противу тебе тай не против короля ми воювали, а против неправди. А я, пане, ніколи вам не ворогував, а хоч коли, так усе бажав, щоб між нами згода була.

Конецьпольский. Правда; тогді се й було. Тепер, бач, ти покаяв ся, так і ми простили тебе. О, коли-б усі такі покірливі були!

Сава. Мені б самому ніщо так не приязно, як-би ми помирили ся, і один другого, Ляхи й козаки, за братів почитали.

Конецьпольский. Не за братів, за панів, бо все таки ми старіш од вас. А щό я тобі зараз подам, то ти довго мені будеш виноватий, щόб такою приязною новиною мене на одячку привітати. (*Виймає папір.*) От, мій коханий Саво, із Варшави мені лист прислали. Ти знаєш, щό я писав об тобі, щό ти прийшов до нас і прохав визволить тебе од козацької злоби і обіщав ся нам вірою й правдою служити, і щό ти чоловік розумний і дотепний, і так як нам треба супротив бунтовників, щό своєю волею собі гетьмана вибрали, другого гетьмана поставити, то я — як ми тогді й радили ся, сам знаєш — і писав, щό не знаю, мов, нікого опріч тебе, щόб кому можно було булаву уручити. Тепер мені відписали з Варшави, щό нехай буде по моему і сам круль нарік тебе гетьманом війська козацького.

Сава. Вірою й правдою служити-му мому добродітельові.

Конецьпольский. Та велять мені ще опріч тих козаків, щό нам вірні zostали ся, іще чотири тисячі Ляхів відправити, щόб з їми ти угомонив бунтовників та на законне Богом і королем наречене своє панство уступив.

Сава. Щό мені король наказує, то усе к його чести і славі робити маю.

Конецьпольский. Та ще писав я про те, щό бунтовники батька твого рідного гетьманом поставили; на се відписали мені, щό коли його возьмуть, то йому ніякої кари не буде. Круль добре твою віру й правду бачить, бо ти й батька

не жалієш, аби тільки вволити волю його милости. Тим тобі сее й уважається.

Сава. За се вішно Бога молити-му за його крулевську мосць..

Конецьпольский. От і все. Та ще велять мені з тобою умовить ся.

Сава. І без умови, пане, служити-му я просто; не прийшов би я до вас, коли-б вам лиховав.

Конецьпольский. Ти чоловік добра душа, я знаю се. Тільки те, що наказують, треба уважить. А се, бач, щоб я тебе до присяги привів, що ти будеш вірний послужник посполитій.

Сава. Хоч я і без присяги у вірности не змінююсь, та присягнути ся у правді не гріх. Добре, пане.

Конецьпольский. Іще одна умова. Круль і рада наша хочуть, щоб ти заприсягнув ся, що усім зусильям будеш унію на Україні вводити і волею і неволею заставляти-меш козаків бути нашими, щоб вони свою шизматичьку віру покидали а унію приймали. У сїм тобі треба нам присягнути ся. Воно, я знаю, і без того ти б сее робив, і без присяги, та все треба, щоб діло до діла було.

Сава. Унію, пане?

Конецьпольский. А що? Ти сам знаєш, без сього не можна. Не лиха ми вам хочемо а добра, щоб і ви, як треба, Бога читили і царство небесне з нами залучали!

Сава. Нї, пане, я своїй вірі не зрадник.

Конецьпольский. Як се?

Сава. Тїлом і душею радніш я вам служити, а на свою віру войною не піду. Я сам хотїв прохати сеї одної ласки, щоб нашу віру не давили,

а ту іще на мене самого накладають, щоб я своїй вірі ворогував. Ні, пане, як хочеш — цур тому й гетьманству! Моя віра мені над усе дорожше.

Конецьпольський. А коли так, чого-ж ти й приблудив до нас?

Сава. Королю своєму законному прийшов я служити, а не віру свою отцевську й дідівську зрадити!

Конецьпольський. Грать ся з нами захотів, хлопець?

Сава. Буде твоя ласка, не гнівайся на мене, що я тобі казати-му: я чоловік простий і казати-му просто; може коли не так здавати меть-ся, та я знаю, що ти пан добрий і милостивий, вибачати-меш мене! Сподіваючи ся, що ти мене не зоставиш і що може чим услужу своєму королеві, я прийшов до тебе. Ти, дай Боже тобі здоров'я, усім наділив мене і своєю милостью потішав; живу я з твоєї ласки і ні в чім мені жалкувати ся. Тільки служити вам вірою та правдою та дякувати вам од щирого серця та Бога за вас благодіяти! Але, пане, я не прийшов до тебе, щоб ми, мов купці на ринку, об своїй вірі торгували ся. Ти ж, пане, сам чоловік і розумний і вчений, уваж сам: Воно правда, против сього нічого казати, що наказують, то треба сповняти, але так... з твоєї мисли, з твого щирого серця, скажи мені, пане: як тобі здасть-ся се, що нас так налігають та втісняють? Що, хиба ми нехристи, бесурмени? Усе така-ж віра! Що ви Богові та Спасителеві молитесь, що ми — усе рівно! Що ви святих божих чтите та шануете, що ми — усе однаково. Один Бог, одна християнська віра — за-що ж нам така напасть? за-що нас бідних так зневажати? Дали-бі, не знати що ви робите з нами! Не було б

у нас ні чвар ні бунтів, жили б ми як брати рідні із собою, коли-б ви нас хоча як людей важили! От бач, старі люде кажуть: за покійного короля Стефана... аже-ж як ми вірно служили йому, і нічого поганого тогді не було! А тепера... Господи мій милостивий! Дали-бі, як ти знаєш собі, а я правду говорю — воно так! ми б вам вірно служили, коли-б ви на нас лиха не покладали.

Конецьпольский. Досць! Шизматика нічого слухати. Роздобаривать з тобою — воду товкти.

Сава. Шизматика, пане! Оттак у нас робить ся: ви нас лаєте шизматиками, ми вас недохристями. А нема нічого із сього доброго, пане! Ще й поприкаєте, кажете: бунтовникі. Ми не шизматики і не бунтовники. Ми не шизматики: наша віра християнська, сьвята і непорошна; віруєм ми в Господа Ісуса Христа і Матір його пречистую і сьвятих його, віруєм так, як діди наші віровали, і зостанемось кріпкі у тій вірі, що хочете ви з нами робіть! Дай Боже, щоб і діти наші так-же вірили! А що ми не бунтовники, то тож я тобі скажу: хиба ми вам вірно не служили? хиба ми вас од ворогів не боронили? скільки разів бесурменів од вас відгнали? скільки разів супротив Москалів ми вам помічу помагали? Подивітесь лишень у старосьвітські описи ваші: чи нема там козацької слави? чи не проливали ми за вас своєї крові? чи відмагали ся ми коли небудь вам служити? А яка за се була дяка? Що скажеш, пане? Що нам тепер од вашої неправди нікуди дівать ся! що нам нігде голови прихилити! що нам не дають молити ся Богові! що нами як скотиною орудують! Та ще й кажете, що ми й такі й сякі, і бунтовники і розбійники! Ніколи б ми не бунтовали, коли-б ви з нас не глумовали!

Так, пане: хоч гнівай ся, хоч щó хочеш роби, твоя воля, твоя міч, а я правди казати ні перед ким не побою ся!

Конецьпольский. Щó-ж він тепер думає починати!

Сава. Щó ти прикажеш, пане: я у твоїй господі. Волю маеш мене у кайдани залити та у Варшаву відослати, нехай там мене смерти предадуть: мені та потуга буде, що я за свою віру загину.

Конецьпольский. Коли-б з иншим, я б справди тее учинив. Тебе я поважаю за твою дотепу та завзяття. Я тебе не гаяти-му. Іди собі, тільки од мене більш ласки не сподівай ся! Щó я тобі дав, усе беру назад, бо ти не хочеш уволити волю королевську!

Сава. Ти мені подарував, твоя воля й назад узяти. Все твоя воля, пане.

Конецьпольский. Щó-ж? ти думаєш, отсе тобі й лучче буде? Від козаків ласки не сподівай ся, вони вже давно смерть тобі нарікли!

Сава. Се я знаю. Та щó-ж тут? Крий Боже, я не боюсь смерти! Возьмете мене ви, мені те легко буде на душі, що за віру свою доведеть-ся вмерти; убють мене козаки, я весело мушу умирати: знати-му, що за короля свого предаю душу!

Конецьпольский. Ну йди, я тебе не держу.
(*Входить Джура.*)

Джура. Приїхав до пана Сави Хомка, та такий запирханий! нишком щось має панові сказати.

Конецьпольский. Нех сюди прийде!

(*Входить Хомка оглядаючись.*)

Сава. Не ховай ся, Хомка, кажи правду: чого ти?

Хомка. Пане, лихо нам приходить ся! Крій твого двора блукають козаки, усе визирають з-за лісу. Жінка твоя боїть ся, не знаєм щó ї дїяти; поспішай швидче, пане!

Конецьпольский. А щó? отсе-ж вони почули, де ти, тай приїхали убить тебе!

Сава. Божа воля!

Конецьпольский. Послухай, Саво! у мене є війська довіль, положу на тебе милость. Тільки змовимось (*ласкаво до нього*): ну, Саво, уговор — рядну! Ну!

Сава. Ні, пане — твоя воля — сього не буде!

Конецьпольский. Щó-ж? Ти пропадеш! вони тебе забють, дарма що твій батько над їми панує. Він первий підніме на тебе руки. Хоч ти й просити-меш ся, так не змилують ся.

Сава. Просить ся мені шкода! Я умру, яким уродив ся. Ні до кого у вік свій не уклоняв, так і перед смертю не поклоню ся.

Конецьпольский. Пропадеш, Саво! Лучче підпишись оттут, тай іди собі з громадою.

Сава. Ні, пане, дали-бі, ні! Сказав, що сього не буде, так і не буде!

Конецьпольский. Та ти-ж пропадеш! Такий молодий, хоробрий, у тебе жінка, і син, кажеш, є маленький. Саво, мені тебе жалко: пожалуй семью свою!

Сава. Коли вони живі зостануть ся, Біг їм буде отцем! За сиротою, кажуть, Біг з калитою. Він милосерд, на його сподівати ся треба! Коли ж і їм смерть буде, тож божа воля!

Конецьпольский. А, та який же ти не покірливий! Вчепивсь за одно, так одно те й твердить. Коли ж так — дали-бі мені тебе жалко — зоставай ся поки у мене.

Сава. Твоя воля і пустить мене і не пустить ; тільки коли ти мене пускаєш, то я по своїй охоті не зостанусь : у мене семя, покидати її гріх.

Конецьпольський. Ну, іди ! Хто не слухає тата, той послухає ката ! Іди, я тебе не гаяти-му.

Сава (*помолившись Богу*). Спаси-бі. Прощай, пане, може не доведеть-ся більш бачити ся. Дай Боже тобі, що в його просиш, і семі твоїй ; дай Боже королеві нашому щасття і славу, і всім добрим людям дай Боже долю добру !

Конецьпольський. Іди собі к злидню !

(*Сава і Хомка виходять. Конецьпольський стоїть замислившись. Входить Лисецький.*)

СЦЕНА II.

На полі лісок ; поміж кущами керничка. — Сава і Хомка їдуть верхом.

Сава (*співає пісню*).

Вилинула галка з зеленої балки,

Сіла пала галка на зеленій сосні.

Вітер повіває, сосенку хитає.

Не хитай ся сосно, мені жити тоскно !

Не ламай ся гілко, мені жити гірко !

Нема в мене роду ні отця ні неньки,

Покинули мене і брати рідненькі.

І брати рідненькі і вірна дружина :

Один сиротина, як в полі билина !

Хомко. набери лиш мені води, от як пити хочеть-ся !

(*Хомка злізає з коня і набирає води. Сава випиває.*)

Сава. Хомко !

Хомка. Чого, пане ?

Сава. Бачиш ти ондечки широку долину : он-он мріє, кругом ліс, по ліву руку річка ?

Хомка. Бачу, пане !

Сава. Там колись відомщав я за Острияницю Ляхам, там колись клювали тіла їх орли та ворони, а я з своєю кравчиною вертався до дому; били у котли, сурмили у сурми, весь люд зустрічав мене, усі кричали: ай Сава, богатир Сава! Тоді мені й пісню приложили. Тому вже два роки, а швидко пройшли! Ще мабуть zostали ся сліди мої на тій долині, zostалась і пам'ять моя у Ляхів, а слава моя, що я там залучив, за вітром полетіла... Поїдемо, Хомко? (*Від'їзжають.*)

ДІЯ ПЯТА.

СЦЕНА І.

Катерина і Мотря, тільки що купали дитину. Катерина, сповивши її, кладе в колиску. Мотря виносить воду.

Катерина. Ох, Боже ж мій! Та як-же мені страшно! Коли поїхав Хомка, а досі Сави немає.

Мотря. Та воно, кажуть, далеко.

Катерина. Ох, та як-же я ізлякала ся, досі усе так і трусить ся!

Мотря. Та куди-ж воно пішло?

Катерина. Та хто його зна! Як я встала, так щось забованіло біля ліса...

Мотря. Спаси Господи! (*Виходить за двері. Чути краканє ворона.*)

Катерина. Що се?

Мотря. Геманів крюк! тричи уже зганяла з бовдура, упять сів було!

Катерина. Ох, се-ж воно та не даром!

Мотря. А оту ніч — так сова те й зна літа коло хати, та все угука!

Катерина. Щось воно та є! Мотре, дали-бі се не даром! коли-б хоч Сава швидче!

СЦЕНА II.

Катерина сидить на лежанці і колише дитину. Входить Сава. По лицю його видно, що він дуже стурбований.

Катерина (*біжить до нього*). Саво, мій миленький! Ну, на-силу я тебе діждала ся! А тут така напасть, зовсім було біда приходилась без тебе.

Сава. Що, мое серденько?

Катерина. А що? Сижу оттам сама собі тай колишу дитину; тільки не нароком зирк у віконце — аж там щось замеріяло, та таке страшне: я так ізлякала ся, само у козацькій одежі, а лице так схоже на Гната Голого.

Сава. Ні, моя милая, се тобі так здало ся. Чого вони сюди зайдуть? Не принесе їх нечиста мати. Та на Гната Голого ти кажеш?

Катерина. Еге!

Сава. Як-би Гнат Голий, так би я і не боявсь.

Катерина. А я так, так його бою ся, що не дай Боже! Отто колись він мені у-во сні приснив ся: наче йде до мене, та простяг руки, тай хоче мене обняти, а я од його... та так мені страшно стало, що коли прочнулась, так перевернугь ся на другий бік не посьміла! Мені усе здасть-ся, що коли небудь він нам лиха завдасть.

Сава. Ні, моя мила, він не такий; ми упеньть помирили ся, і я писав до його а він до мене. А тобі либонь без мене страшно?

Катерина. Страшно, мій миленький! Як ти куди поїдеш, так мені стане так, що хто його знає й як. Усе б то плакала та журила ся, хто зна чого! Як бачу тебе біля себе, що ти зо мною, так тогді тільки мені й легко й весело, а як тебе немає, так така туга та нудьга нападе, що сама не

знаєш, що б собі і заподіяла! Чого ти все так часто у той Немирів їдиш?

Сава (*вздихаючи*). О моя Катю, більш ма-
буть ніколи не поїду.

Катерина. Та таки й не їди! Як таки тобі не жалко мене саму залишати! І маленька дитина тебе до себе не тягне. Мені, як-би днів зо два його не побачити, так я не знаю, що б тогді зо мною і було!

Сава (*цілує дитину*). Кришечко моя! синочку мій! Ох, тяжко, важко мені на серці. Здасться, що я вже останній раз лащу мою кришечку. Катю, моя Катю, ти плачеш!

Катерина. Сама не знаю, чого сльози льються! Дивлюсь на тебе, що ти такий став сумний, тай заплакала.

Сава. Ох, Катерино, погано на світі! Хто його зна, на-що се Бог так учинив: безпереч усе горе та смута; инший раз голову б собі розбив, та ні, усе є щось таке, що не пускає, усе таки знайдеться таке, що й серце потіше, по-неволі і горе забудеш, і світ божий упень стане світ білий та хороший. Катю, Катю! Дай мені свою рученьку, підійми головку, подивлюсь я у твої очі. Катю (*обіймає її*), сонечко моє ясненьке! як мені біля тебе сидіти любо! як мені на тебе дивити ся мило! О моє сердечко! А вже, що на дворі діється, у світлиці забудеш! Як не чіпляйся біда, куди не жени вона, а біля жінки та дитини нічого вона не зробить. Усе таки буде серцю розвага. (*Здрігнувши*) Боже мій милий! як-би ти знала... така журба! Вона мене звялить, зеушить, їсть, бісова! Ви, жінки, не знаєте, що буває иногді на серці у чоловіка. Вам, як миленький вас любить та дитина здорова та дома усе гаразд,

так вам і журби нема. А нас — як-би ти знала, яка наша натура, Катерино!

Катерина. Що се ти кажеш, Сава? Я нічого й не втямила, що ти казав мені.

Сава. Куди не підеш, усе люде. Тому тільки житьця на сьвітї, хто з їми у ладу. Той тільки щастьця бачить, хто до їх покірливий. Я не вмію з їми жити, не вмію їм корити ся. Ще не тее: хочеть-ся, щоб то старшим бути над усіма!... Ще змалку я нікого не слухавсь, дитиною хотїлось розумніш над старих бути. Що-ж, як увязалась суча недоля, та не одчепить-ся, жене мене сам не знаю куди! Твоя воля, Боже! що буде, то хай по твою буде! *(Дивить ся з ласкою на дитину.)* На-що ми тебе на сьвіт породили, мій малесенький! Тепер ти собі лежиш, нічого не знаєш; прийде час, хто зна, що тобі доля нарікає! Не дай Боже того, що твому батькові!... *(До Катерини.)* Послухай, Катерино; що, як нас відсіль виженуть і нам прийдеться блукати, одберуть у нас усе, ми мандрувати-мемо з кутка в куток — що тогді?

Катерина. Що-ж, воля божа! Бач, який ти! Казав, чого я така боязлива, а сам як сумуєш! Що-ж, мені, крий Боже, хоч яке нещастьця, я все терпіти-му, аби з тобою нерозлушно бути!

Сава. О моє серденько! одним одна моя радість на сїм сьвітї! Так, терпіти-мемо, Катю, коли доля терпіти велїла... А все мені щось на серці трудно та нудно! *(Звертаєть-ся до дитини.)* Заснув мій маленький! нехай спить! *(Цїлує і голубить його.)* Який гарячий! мій синочок, мій маленький! Васю, Васю! Цитьте, не стукайте, на-що його будити? *(Гойдає-колыску.)* Люлі, люлі! Вибачай, Катерино, що я твое на себе беру.

Аже-ж ти знаєш, моя мила, що як голубка полине, так голуб діточки годує. Так і ми з тобою, моє серденько! (*Цілує її.*) Ніяк не налюбуюсь, дивлючись на тебе, не наamilуюсь з тобою! Хоч до смерти милувати-му ся, усе здавати-меть ся, що мало! О, чого ти така смутна? Ач які очі заплакані! Не журись, моя душенько!

Катерина. Та як же мені не журить ся, коли ти журиш ся! Бач, тут іще щось недобре під нас підліза!

Сава. Не бійсь, моє серце, нічого не бійсь, поки я з тобою... усе гарно буде. Я сам не знаю, чого мені сумно так було; тепер пройшло. Я то який веселий! Гей, Хомко! піди лиш у пивницю та принеси горілки та меду. Увесь вік свій не пив горілки, тепер напю ся, дали-бі напю ся. Не знаю сам, перед чим дуже так захотілось. Тай бісова, онцихристова журба... чого вона справди так увязла? Стревай, я її вижену! (*Хомка приносить горілки і меду.*) Отсе так до діла! (*Піє.*) А суча, яка гірка! Як се її пють багато! Виий лиш ти, Катю!

Катерина. О ні, цур їй! Я од роду не пила, і не знаю, яка вона й є.

Сава. Та я й сам не пивав її ніколи. Тепер тільки так, тим що й я був колись козак! Колись!... А того, що було колись, того нема уже і не буде! Геть дияволова журба! щоб тебе пранці зїли! Виий бо, Катю!

Катерина. Дали-бі не хочу, дай лучче меду. (*Сава дає їй меду. Катерина пє, дитина прокидаєть-ся.*) От бач, дитину годувати треба.

Сава. За твое здоровя, Катю! (*Співає :*)

О, щось мені, братці, горілка не петь-ся,
Печаль коло серця як гадина веть-ся.
Нехай вона веть-ся, вона увойметь-ся,
Тогді увойметь-ся, як добре напеть-ся!

От і повеселіло. Гарна пісня, Катю.

Катерина (*усьміхаючись*). Як же?

Сава (*обніма її*). Сьміеть-ся моя Катя, мое
серце. Ач, які у тебе очі карі та ясні, дай по-
цілую!

Катерина. Стревай, дитина! (*Цілує Саву,
потім дитину.*)

Сава. Воно упять уснуло. Положи, нехай
спить собі у колисці. Не руш, положи!

(*Катерина кладе дитину, Сава цілує її.*)

Катерина. Буде вже.

Сава. Чого там буде, коли пити навчаюсь.
Козаки наші навчають ся пити у таборі, а я так
у сьвітлиці з жінкою. Ха, ха, ха! отсе так! Сава
Чалий горілку не! Треба записати той день, коли
почав. Стревай! І ви напете ся сьогодні; чуєш,
Хомко? (*Сідає коло стола і пише.*)

(*З-за сцени чути великий шум. Хомка
прудко вибігає з сьвітлиці. Сава кидає перо. Ка-
терина підбігає до вікна, але зараз з криком
відскакує.*)

Сава. Щó там?

Катерина. Лишечко!

Сава (*дивить ся в вікно*). Щó се? Либонь
наші козаки! Чи чорти чи щó? Чого вони пруть
ся, аж ворота ламають? Чого вони од мене
хочуть?

*За сценою чути голоси: Пустіть нас! старих
товаришів! пустіть нас!*

Сава. Отсе щó?

СЦЕНА III.

Двері отвиряють ся. Входять Андрій, Микита, Грицько, Степан і другі козаки.

Микита. Здоровенький собі живеш, пане Саво! Як ся маєш? Що, пане Саво, признав нас?

Сава. Як не признать старих товаришів! Ну, що скажеш?

Микита. А що скажемо? Бач, ми тебе одвідати приїхали. Як ти тут живеш собі? Огидло вже без тебе. (*Побачивши Катерину*) А, здорова була, моя пані! Мати тобі чолом наказує. А що, пане Саво, мабуть несподівані гості приїхали? Чим їх привітаєш?

Сава. Жалко мені, що ви опізнали ся, мої друзяки. А то от Господь дарував сина, ви б у мене на хрестинах погуляли, коли-б перш сього тижнів за три сюди приїхали. Буде ваша охота, презволяйте ся, у мене є ще недоїдане та недопиване...

Андрій. Гарно ж ти нас привітаєш! Ні, пане Саво, не пити і не гуляти прийшли ми до тебе, а тебе розщитати!

Ничипір. Еге, лагодись лиш, пане Саво, скорійш, та веди нас у коморю свою, що збудував для своєї худоби, та оддавай нам ті подарунки, що ми тобі колись підносили.

Сава. Я заплатив за їх тогді, як під Немировим оттут недалеко за вас бив ся. Тогді я заплатив за їх своєю кровію. Якої ще худоби вам треба? Є у мене худоба, та не з вашої ласки надбана... Не я вам, а ви мені були виноваті, так ви вже мені заплатили — тогді, як надо мною познушали ся, тогді ви мені заплатили.

Андрій. Правду кажеш ти, що ми були тобі

виноваті. Ми тобі й досі виноваті, і отсе прийшли з тобою розплатити ся. За твою окайну зраду та бісовське лихо, щó ти на нас усіх замишляв, ми не заплатили тобі. Розщитаємось лишень, пане Саво!

Сава. Кажіть на-впрямки, розбійники: ви хочете мене вбити?

Грицько. Ні, пане Саво: ми до тебе на хрестини приїхали.

Сава. На двоє баба ворожила! *(Виймає шаблю.)*

Ничипір. Бач, який бойкий! Ану лишень, покуштуй отсеї. *(Кидаєть-ся на Саву з пікою. Сава шаблею перебиває піку на двоє і звалює Ничипора з ніг.)* Одоліла діволова сила!

Андрій. А, бісів син! Здорово йому діявол помага!...

(Всі козаки, перехрестившись, кидають ся на Саву. Сава з усієї сили довго відбиваєть-ся від них шаблею, але нарешті Андрій вибиває її. Сава, з усіх боків підпертий піками, опускає руки.)

Грицько. А щó? Годі тобі вередувати! за-колемо його!

Катерина *(щó весь той час стояла бліда і здеревіла позад Сави, несамовито кидаєть-ся по хаті).* Ох, моя матінко! Ох, Боже ж мій!... Та спаси ж нас бідних!... Ой!

Степан. Відьма, відьма! дивіть ся!

Катерина. Саво, мій Саво!...

Сава. Боже милосердий! твоя воля небесная! Не зостав моєї жони та дитини! Прости мене за гріхи мої! Не покинь сиріт твоїх!

Гнат Голий *(вбігає прожогом).* Чого-ж ви закуняли над їм, братці? Хиба не бачите, що

вона вже шепче... уже й хмара знаходить... Ну, оттак його! (*Проколює Саву.*)

(*Катерина несамовито кидається в вікно.*)

Андрій. Отсе тобі, бісів син, знаєш тепер, як свою родину зрадить!

(*Всі козаки колять Саву з приговорками.*)

Катерина. Ой! (*Кидається з вікна до Сави.*)

Сава. Прощай, мо-я Ка-тя... (*Умирає.*)

Катерина. Ох, дитина, дитина...

Гнат Голий (*підбігає до Катерини*). Катерино, будем любити ся... я тебе обороню... (*Катерина б'є його кулаками. Гнат нїби падає.*) Ох, відьма!... не здоляєш... пропадаю...

(*Всі з піками кидають ся на Катерину.*)

Андрій (*коле Катерину*). А, бісова, уміла чарувати: мабуть козацького списа і чари не беруть!...

Гнат Голий (*встає і теж коле її з великою радістю*). А, добравсь я до тебе!...

Катерина. Си-нку!... (*Умирає.*)

(*Тим-часом Мотря вхопила дитину і віддала Хомці, котрий прожогом вибігає.*)

Ничипір (*підходить до колиски*). А, те ще маленьке! там такі пелюшки багаті!

Андрій. А щό, і його хиба?

Степан. А тож! Коли мати відьма, так се вже й воно чорту предане! Та воно таки й нехрещене!... дали-бі, нехрещене!...

Андрій. Ану, хлопці, того байстрюка! Ну, швидче!

(*Козаки біжать за Хомкою.*)

Степан. Ну, слава тобі, Господи, рішили супостатів! Праведно сказано, що Господь милосерд. Вже хоч як не прись діаволова сила, а хто

з благословенієм божийм супротив її піде, так хоч як, а все таки одоліє.

Андрій. Вішно будем ми дякувати пану Гнату: він діяволу силу поконав! Йому й слава, йому і честь.

Грицько. Та що-ж, як ти хочеш, Гнате, а я і перш провідав про сєє. Дали-бі, се я знав усе, пане брате!

Гнат. А коли знав, так чому-ж не сказав?

Грицько. Та я-ж казав!

Гнат. Так?

Грицько. Та мабуть що так!

Андрій. А що, панове, послухайте лиш мене! Уже Чалому над нами не гетьманувати: він і сам не схоче після того, що ми йому нарobili. Виберімо лиш собі пана Гната Голого!

Грицько. А що? Хиба достойнішого нема?

Степан. Він діявола одолів!

Всі. Так, так!

Гнат. Що се ви задумали? *(Чути шум за сценою.)* Ге, дивіть ся, мабуть батько!

Андрій. Нехай почоломкасть-ся з сємєю своєю!

СЦЕНА IV.

Павло з козаками і Лисецьким. — Хомка вертаєть-ся з дитиною.

Павло *(з жахом закриває очи)*. Боже мій міцний! От що нарobili! вовкулаки! І дитину... маленьку, невинну!... і ту хотіли убити! Боже мій праведний!

Гнат *(у бік)*. Лишечко!

Павло. А, ти тут! Добре! Може, пане Гнате, другого зрадника треба покарати!

Всі. Що се? що се?

Павло. Шалені! поплелись з їм з дуру як

з дубу. А ми з паном гетьманом полонили Ляхів, що їхали Саву обороняти, і поспішали зупинити вас; та ні, пізно! За-що ж ви жінку убили? Нехристї! А се все він! Ану лиш, кажи ти, Ляшкун!

Лисецький. Ви загубили Саву за те, що він до нас був приятний, а Гнат Голий іще більше вас зрадив. Коли у Сави Чалого й думки не було до нас приїздити, він усе звіщав пана Конецьпольского. Він і Саву на се підмовляв і мене до його проводив. А після того й на Саву писав, що він обманює Конецьпольского. Гнате, чи пізнав мене? Коли виїздили із Терехтемирова, я був у тебе і ти менї казав, що таки Саву згубиш а ми щоб нехай вас стерегли і всіх старшин переловили; іще ти й сам боживсь менї, що у сїм ділі помагати-меш. Що? відрікати ся станеш?

Гнат. Я тебе і не знаю і ніколи не бачив!

Лисецький. Е, а отсі листи не ти писав? Дивітесь, панове! *(Показує листи. Всі стоять остовпїлі від здивованя.)*

Грицько. А що, не казав я? От щоб менї тее та сее, коли я та не прочував отсього! Тим-то він менї так і вадив! Еге! Я вже коли що знаю, так воно так і буде!

Гнат *(на колїнах).* Панове мої! се хтось підписавсь під мене. Крий Боже, я сього не знаю! Щоб я луснув, щоб мене чорти живого розшмагували, коли я що знаю! *(Хрестить ся.)* От щоб мому батькові і матері ка зна що було, коли отсе правда!

Всі. Брешеш. зрадник!

Гнат. Ой, простїть мене, батечки! Дали-бі, се нарошно на мене! Отже я вам скажу: щоб увесь рід мій чорти взяли, коли я винен! Велике слово! не буду! простїть!...

Павло. Чорт!

Гнат. Ой, пустіть душу на покуту!...

Павло. Нема покути для диявола! здихай, шельмованець! *(Коле його. Всі кидають ся на Гната і проколюють його піками.)*

Гнат, важко здихнувши, умирає.

Степан. Обніс сучий син неповинних. Ох, покарає нас Господь за се! Гетьман наш бідний! щό ми йому і казати-мемо!...

(За сценою чути несамовитий крик. Вбігає Петро Чалий; козаки потупляють очи в землю.)
